

KINCSESTÁR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
EGYPENGŐS KÖNYVTÁRA

Minden tárgyról mindenkinek, elsősorú szakember
tollából. Kötetenként kartonborításban egy pengő,
vászonkötésben egy pengő hatvan fillér

- 2 Szinnyi József: A magyar nyelv
10* Weis István: A magyar falu
16* Moravcsik Gyula: Bizánc
17 Kmoskó Mihály: Az Iszlám
18 Balla Antal: Az utolsó száz év története
19* Török Pál: A francia forradalom
Vernon Duckworth Barker: Az angol civilizáció
(Múlt és jelen)
Gusztáv: Európai külpolitika
József: Jugoszlávia
Antal: Az angol irodalom kis tükré
re: Az olasz irodalom kis tükré
Béla: A német irodalom kis tükré
Dante
legujabb lira a világ.
s: Fejlődéstan
fedezte fel az ember
alógia)

KINCSESTÁR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
EGYPENGŐS KÖNYVTÁRA

Minden tárgyról mindenkinek, elsősorú szakember
tollából. Kötetenként kartonborításban egy pengő,
vászonkötésben egy pengő hatvan fillér

- 47* Gimesi Nándor: A növények élete
53 Fitz József: A könyv története
55 Haraszti Emil: Zenei formák és műfajok
56 Luttor Ferenc: Róma (A város a történelem
tükrében)
58 Glatz Károly: Velence* múltja és művészete
67 Ihrig Károly: Szövetkezetek
71 Szabó Vendel: Katholicizmus
75* Szabó Vendel: A pápaság
76 Nagy József: A filozófia nagy rendszerei
84 Laszovszky Károly: Világrendszerek
92* Nyirő Gyula: Psychoanalysis
93 Mosonyi János: Az emberi idegrendszer
94 Burger Károly: Az egészséges nő
96 Szöllősy Lajos: A táplálkozás
105 Sík Sándor: A cserkészlet
114 Lukács Károly: A Balaton

* Előkészületben

A MAGYAR SZEMLE KINCSESTÁRA

AZ UTOLSÓ SZÁZ ÉV
TÖRTÉNETE

IRTA

BALLA ANTAL

1995

1986

BUDAPEST, 1931

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

A MAGYAR SZEMLE KINCSTÁRA

AZ UTOLSÓ SZÁZ ÉV
TÖRTÉNETE

NYKI
BÁTHORY UTCA

A Magyar Szemle Társaság tulajdonában lévő
„Old Kenntonian Style” anyadúcohkal szedte és nyomta
a Tipográfiai Műintézet, Budapest, V, Báthory-utca 18

AZ
UTOLSÓ SZÁZ ÉV TÖRTÉNETE

BEVEZETÉS

A 19. század új nagy eszmékkal, feszült várakozásokkal, káprázatos ígéretekkel köszöntött az európai emberiségre. A remények nem bizonyultak hiábavalóknak. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a bécsi kongresszust követő száz esztendőn keresztül nagyobb haladást tett a technikai civilizáció, mint Krisztus korától a francia forradalomig, s az anyagi világ megismerése többit fejlődött a 19. század folyamán, mint azelőtt másfél évezreden keresztül. A nagy találmányok: a vasút, a gőzhajó, a villamosság gyakorlati kihasználása, valósággal átváltották földünk arculatát. A találmányok nyomán keletkezett új termelési módszerek megsokszorozták az anyagi javakat, s a közép- és újkor szerény méretű ipari és kereskedelmi központjai az elmúlt évszázad folyamán hatalmas arányu világvárosokká duzzadtak. Munka, gyorsaság, haladás, — ez jellemzi a 19. század emberét.

A politikai és gazdasági nézetek, amelyek a legújabb korszakot mozgatják, még az előbbi évszázadban születtek meg, de most már a megvalósulás küszöbén állanak. Az egyén mennél szabadabb érvényesülése az élet minden viszonylatában, de főleg a politikai és a gazdasági élet területén, — ez ebben a korban az irányító és előrehaladó gondolat. A politikai és gazdasági életben érvényesülni törekvő individualizmusnak az 1812-iki spanyol forradalom adott nevet s azóta liberalizmus-

nak nevezik. A politikai liberalizmusra, melynek mai demokratikus berendezéseink köszönik létüket, a francia felvilágosodási iskola, majd a nagy forradalom tanították Európát, a gyakorlati példát az angolszász intézmények nyújtották.

Ranke, a nagy német történetíró, a 19. század irányeszméit (tendenciáit) kutatva, úgy találta, hogy a fejedelmi szuverénitás és a népszuverénitás egymással szemben állása ennek a kornak legfontosabb jellemvonása. Feltűnő tendenciája még a 19. századnak — Ranke szerint — az anyagi erők roppant arányu kifejlése, a természettudományok rendkívül sokoldalú fejlődése, a román-germán szellem terjeszkedése, ami szintén igen nagy arányú, minthogy nem tartják többé bilincsen az egyházi formák. A nemzetek öntudatra ébredése (a nacionalizmus), az a követelés, hogy szabadságot kell adni nemcsak az egyes individuumok, hanem a nemzeti individuumok számára is, szintén a 19. század egyik rendkívül nagy, döntő jelentőségű tendenciája. A nacionalizmus a Napoleonnal való harcok alatt tört elő szinte elemi erővel és azóta mint egyik legfontosabb alkotó erő működik. Ez keltette életre a nemzeti államokat a 19. században, ez teremtette meg a német és az olasz egységet, ennek köszönhetette függetlenségét Belgium, ennek hatása alatt szabadultak fel a török uralom alól a Balkán népei.

A szabadság diadalmenete elé még nagy akadályok gördülnek. A Szent Szövetségben testet öltött reakció jó néhány évtizedre megakadályozta, hogy a népek önrendelkezési jogukkal éljenek. Az abszolút királyság, amely a 17. és 18. században formálódik ki a régi középkori partikularizmus helyén, még igen szilárd egész Európában. A kor doktrínérjai és liberális apostolai azt hitték, hogy a népek az új eszmék befogadására már érettek, azonban csalódtak. A tömegek még bárdolatlanok s nem értvén meg az új tanokat, kész

eszközül adják magukat az uralkodóknak, nemcsak a félázsiai Oroszországban, hanem a sokkal műveltebb európai országokban is, mint pl. Németországban, Franciaországban, Spanyol- és Olaszországban.

A gazdasági szabadelvűség érvényesülésének sokkal kevesebb akadály állotta útját. Ez nem érintett annyi egyéni és csoportérdeket és még a legkonokabb konzervatívok is belátták, hogy a régi középkori eredetű gazdasági megkötöttségek keretében nem lehet kielégíteni az egyre növekvő szükségleteket. A jobbágytság föl-szabadítása a konzervatívok minden nagyobb ellenállása nélkül bekövetkezik csaknem minden európai országban. A céhek lassankint megszűnnek, s megkezdődik a gyáripari tömegtermelés. Ez a kor volt a kapitalizmusnak úgynevezett hőskora, amelyet szertelen spekuláció és nagy gazdasági alkotókedv jellemez.

Az 50-es évekig Európa még bizonytalan átmeneti állapotban vergődik. A szabadelvűség követelményei sehol sem érvényesültek betű szerint, úgy mint az elméleti írók hirdették. Anglia a manchesterizmus¹ győzelme után közel járt a teljes szabadelvűséghez, s az Egyesült Államok gazdasági és politikai berendezkedései liberálisok egészen máig, csaknem a szónak klasszikus értelmében, de a fejlődés egész más menetet vett Európában. A kapitalista termelési rend kialakult mindenütt, a szabadelvűek által követelt demokrácia azonban sehol sem valósult meg

¹ Manchesterizmusnak nevezzük a gazdasági erőknek az állami és minden egyéb befolyástól lehetőleg mentes érvényesülését, a kereskedelemben a korlátlan konkurenciát. Az elnevezés Manchester várostól, a nagy angol ipari központtól, a szabadkereskedelmi mozgalom szülőföldjéről vette eredetét. A manchesterizmus elméleti része Smith Ádámnak és Ricardonak a közgazdaságtan megalapítóinak tanításaiban gyökerezik. A manchesterizmusban sok kozmopolita tendencia van. A legnagyobb apostola Cobden Richard volt. L. Balla A.: A liberalizmus történelme gazdasági és politikai tanításai. Budapest. 1926.

teljesen; a régi korlátlan tekintélyelvnek és az újkori demokratikus követelményeknek összeegyeztetése képen az úgynevezett alkotmányos monarchia valósult meg legtöbb európai országban. A népek sorsát, a belügyeket, a lakosság közvetlen érdekeit parlamentáris és felelős kormányok intézték; a hadügy, a külügy, a háború és békekötés joga továbbra is az államfő kezében maradt. És megmaradt a régi titkos diplomácia, amely csaknem felelőtlenül tartotta kezében továbbra is a külügyek irányítását. A népek azonban a forradalmak lezajlása és a nagy nemzeti államok kialakulása után élvezték a békét. Az anyagi fellendülés roppant arányokat öltött: Európa gyáripára dolgozta fel rettentő mennyiségben a föld felszínének és a föld belsejének kincseit, ide-özönlöttek a távoli világrészek exotikus nyersteimékei. Időnként meg-megrázkódtatták a népek békéjét és nyugalma a nagy termelési és pénzügyi válságok, de ezek a kapitalista termelési rendnek természetes és elkerülhetetlen velejárói. A 60-as években feltámadt a gazdasági liberalizmusnak egy félelmetes ellenhatása, a forradalmi szocializmus, ez azonban egészen a világháborúig nem bizonyult komoly vezedelemnek. A hosszan tartó béke ontotta áldásait, s Európa lakossága olyan arányokban szaporodott, amilyenről a század elején Malthus¹ hívei még álmodni sem merészeltek volna. Kontinensünk népessége ugyanis 448 millióra szaporodott a világháborúig, ami a francia forradalom korabeli népesség háromszorosának felel meg.

¹ Malthus, Thomas Robert (1766—1834) angol közgazdaság- és társadalomtudós, az *Essay on the Principle of Population* című, 1798-ban megjelent főművében azt tanította, hogy az emberiség túlságos szaporasága a tökéletesség rovására esik, amiért is nem kívánatos. Szerinte a népesség fentartására szolgáló élelmiszermennyiség növekedése nem áll arányban a szaporodással. Malthus tanait mindmáig vitatják és a kérdésnek igen nagy irodalma van.

Ha a bécsi kongresszustól máig terjedő időszakot áttekintjük, a fontos jellemvonások alapján három nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első korszak 1815-től 1871-ig, a frankfurti békéig terjed. Ez alatt az idő alatt zajlanak le a forradalmak, s alakulnak ki az új nemzeti államok, Németország pedig az európai kontinens vezető államává lesz. A második korszak a frankfurti békétől a világháború előkészületeiig, 1907-ig terjed. Ezt a korszakot betölti a fegyveres béke, amely alatt kialakulnak az új szövetségi rendszerek és Európa két hatalmas felfegyverzett táborra szakad. A harmadik korszak a világháború előkészületeit, lefolyását, a békeszerződéseket, s azoknak következményeit foglalja magában.

A BÉCSI KONGRESSZUSTÓL A FRANKFURTI BÉKÉIG

A BÉCSI KONGRESSZUS ÉS A SZENT SZÖVETSÉG

1814-ben Napoleon és Franciaország leveretése után, Európa történelmének új korszaka kezdődik. A despotikus francia császárságot, amely a Napoleon által épített szövetségrendszer révén egész Európát uralta, az Angliából Poroszországból, Ausztriából és Oroszországból álló koalíció a lipcsei csata után néhány hónap alatt lehengerelte. A szövetségesek 1814 március 31-én bevonultak Párizsba, ahol diktálták a békét. Napoleont, a francia forradalom félelmetes kreaturáját, a nagy rendbontót letették és Elba szigetére száműzték, majd a május 30-ikán megkötött párizsi békében Franciaországot az 1792-iki határai közé vetették vissza. Ugyanez év szeptemberében egybegyűltek a hatalmak képviselői Bécsben, hogy a Napoleon által megbolygatott európai államrendet helyreállítsák.

A kongresszuson egész Európa résztvett, szuverénjei, vagy minisztereik által képviselve. Kilencven szuverén uralkodó, 53 kisebb-nagyobb fejedelemség és köztársaság képviselői jelentek meg a korszakos jelntőségű gyűlésen. Itt volt az egész régi világ, amely ilyen páratlanul pazar fényvel sohasem jelent meg többé a történelemben. A bécsi kongresszus szellemében, programjában, jelszavaiban a reakciót képviseli, amelyet a francia forradalom rémségei Európa konzervatív felső rétegeiben szinte természetzerűleg előidéztek. A legfőbb s irányadó elve a legitimitás, — visszahelyezni az elűzött uralkodókat előbbi birtokállományaikba; munkálatainak legfőbb célja pedig megteremteni az érdekellentétek lehető kiküszöbölésével az európai egyensúlyt. Legitimitás, indemnitás (kártalanítás), európai egyensúly, ez a bécsi kongresszus hármass jelszava. Természetesen a négy győzelmes nagyhatalomé a döntő szó. A kongresszus irányító szelleme Metternich Kelemen osztrák kancellár, akit az elfogult történetírás úgy tüntetett fel, mint korlátolt értelmű embertelen zsarnokot, de igaztalanul. Metternich tudománypártoló nagyúr volt és nem iszonyodott bizonyos mérsékelt haladástól sem, de a politikában az ultrakonzervatív álláspontnak, a trón és oltár szövetségén alapuló isteni monarchiának volt szószólója. A gyenge akaratú I. Ferenc császár mellett az ő szava volt a döntő. I. Sándor cár, ki kezdetben el volt ragadtatva Napoleon-tól, szintén meggyőződéses autokrata, de kötelességismerő, amellett ájtatos, kissé impresszionista, határozatlan, ingadozó természet. Angliát az okos, világosfejű Castlereagh lord, Pitt egykori párthíve képviselte, a Napoleon elleni szövetség összekovácsolója, Poroszország részéről két kitűnő ember jelent meg, a liberális Humboldt Vilmos és Hardenberg államminiszter. Franciaország szószólója Talleyrand volt, a politikai köpönyegforgatás típusa, s minden idők egyik legnagyobb diplomatája.

A kongresszus legelsősorban a legitimitás elvét tartotta szem előtt, s megtagadva a nemzetiségi elvet, ugyanúgy mint Napoleon, a népeket az uralkodók érdekei szerint osztotta szét embernyájak módjára. Ausztria visszakapta összes régi területeit, melyeket Napoleon elszedett. Visszanyerte Tirolt, Voralberget, Krajnát, Triestet, Galiciát, megkapta Lombardiát, melyet Vencével és területével egészítettek ki. Bajorországot megnagyobbították Baireuth-ai, Aschaffenburggal és a Rajna balparti Pfaltzzal. Az egykori holland köztársaságot a Habsburgok régi birtokával Belgiummal egyesítették.

A német-római császárságot nem állították vissza, de megteremtették helyette a német Bundot, amely 35 szuverén fejedelemségből, 4 szabad városból tevődött össze. Vezető tagjai Poroszország és Ausztria voltak, de ez utóbbi csak régi örökös tartományaival vett részt a Bundban. Oroszország megkapta Besszarábiát, a varsói hercegséget, amelyből a lengyelek iránt jóakarattal viseltető I. Sándor cár a lengyel királyságot alkotta. Anglia, ugyanúgy mint a spanyol örökösödési és hét éves háburúban, most is gyarmatbirtokait növelte. Az övé lett Malta, Helgoland, a joni szigetek, s megerősítették Kanada, Uj-Fundland, a fokföldi és Bahama szigeti birtokaiban. Svédországot Norvégiával egyesítették, a svájci államszövetség pedig néhány új kantonnal kiegészülve semleges állam lett. Spanyolország, Portugália, Szárdínia, Toscana, Modena, visszakapták régi uralkodóikat; végre helyreállították az egyházi államot.

A kongresszus hosszadalmas tanácskozásait Napoleon váratlan visszatérése riasztotta meg, aki 1815 március 31-én kikötött Cannesban. A száz napos uralomnak a szövetségesek túlereje a waterlooi csatában (június 18) végét vetette és a koalíció másodsor is bevette a francia fővárost. Franciaországot a második párisi békében most már súlyosabb csapások érték: elvesztette több

határszéli fontos városát, elragadták tőle Szavoyát, ezenkívül kiróttak rá 700 millió franknyi hadikárpótlást. Szeptember 26-ikán a pietista Sándor cár indítványára megalapították a Szent Szövetséget, amelyben az uralkodók testvériesen összelelkezve, szent ígéretet tettek egymásnak, hogy közös erővel fogják egymást megvédeni alattvalóik esetleges támadásai ellen. A Szent Szövetségben sem Anglia, sem a pápai állam nem vett részt.

Az uralkodók szövetségének haszna az volt, hogy három évtizedre biztosította Európa békéjét. Igaz, hogy béke az erőszaknak volt békéje. Az ancien regime egyelőre diadalmaskodott; az alkotmányos Anglia, Hollandia és a svájci államszövetség kivételével a 18. század abszolút monarchiája kerekedett felül egész Európában. A kongresszus és a Szent Szövetség eredménye még, hogy Európa két nagyhatalmi csoportra szakadt: egy keletire, amelynek Ausztria, Poroszország és Oroszország voltak tagjai; egy nyugatira, amely Franciaországból és Angolországból állott.

A békés, aránylag nyugodt fejlődés képét az európai országok közül ebben az időben csak Angolország mutatja. De erősebb társadalmi mozgolódás itt is észlelhető a 19. század második és harmadik évtizedében. Ebben az időben kezdődik a nagy ipari forradalom, az ember harca géppel, s 1823-ban alakul meg Londonban az első munkásszervezet. A 10-es esztendőkből kezd nagyobb hullámokat verni a radikálisok (radical reformer) mozgalma, akiknek Bentham a nagy etikus adott nevet, parlamenti vezérük pedig Sir Francis Burdett volt. Ők kezdenek először komolyan foglalkozni a néppel, s követelik a választójog kiterjesztését, a hathatós munkás-, nő- és gyermekvédelmet, a katolikusok emancipációját, de ebben a korszakban kevés eredményt érnek el.

Franciaországban a Bourbonok királysága nem hozta meg azt a nyugalmat, amit a reakciók reméltek. A forradalom bizonyos vívmányait nem lehetett többé el-

oikasztani, ezért XVIII. Lajos miadjárt trónralépése után alkotmányt engedélyezett a népének. Az új francia alkotmány (Charte constitutionnelle), melyet 1814 június 4-ikén proklamáltak, igen nagy jelentőségű az európai alkotmányfejlődés történetében, mert nem kis hatással volt Európa többi országainak alkotmányára. A Charte mindenekelőtt elismeri a törvényelőtti egyenlőséget, a bírói függetlenséget, kimondja a vallásszabadságot és érvényben hagyta a napoleoni korszak fontosabb intézményeit. A miniszteri felelősség kérdését tisztázatlanul hagyta, de viszont lehetővé tette a sajtó- és véleményzabadságot, már a törvény keretei között. A választójogot óriási cenzushoz kötötte. Választó csak az lehetett, ki legalább háromszáz frank évi adót, választható pedig az, aki ezer frank évi adót fizetett. Csak a legfelső gazdag réteg, főleg a forradalmi zűrzavarban megtollasodott polgárság jutott ilyenformán politikai jogokhoz. A Charte mégis nagy haladást jelentett a napoleoni korszakhoz képest és kielégítette főleg a haute bourgeoisie-t, amely a politikai jogoknak az alsóbb néposztályokra való kiterjesztéséért igen mérsékeltlen lelkesült.

1817-től kezdve Franciaországban az uralkodói szuverénitás és a népszuverénitás vívna élethalál-harcot egymással. A két Bourbon uralma alatt az uralkodói szuverénitás elve van felül, amely kétségbeesett erővel próbálja eltiporni a forradalom minden vívmányát. 1815 és 16-ban főleg Franciaország déli tartományaiban, rettenetes fehérterror dühöngött. XVIII. Lajos első parlamentjében az ultrák alkotják a többséget, kik az egész kormányzatot jobbfelé sodorják. Egész Franciaországban feltámad a katolikus reakció. Az egykor istentagadó, vallás- és papüldöző Franciaország ismét istenessé válik és Robespierre egykori hívei buzgón viszik a körmeneteken a gyertyákat. Az 1816/20-iki kamarában az alkotmányos rojalistáké a többség, 1820/21-ben ismét

azt ultráké a hatalom, majd 22-ben jobboldali kormány alakul, amely elfojtja a gyülekezési szabadságot és bilincsekbe veri a sajtót. Az 1824-iki választásokon csak 19 liberális jut be a parlamantbe; közben meghal XVIII. Lajos és utóda X. Károly lesz, aki még nála is sokkal reakciósabb, akinél nyilvánvaló volt az a törekvés, hogy Franciaországot vissza akarja vinni az abszolút monarchiához. De az 1827-iki választásokon a liberális ellenzék már megerősödve került ki, s a Bourbon-monarchia ereje mind jobban aláhanyatlak. A Villèle-, a Décazes-, majd a Martignac-kormányok követik sorban egymást, miközben a forradalmi hangulat mind fenyegetőbbé válik. Az 1829. év végén és a 30. elején Franciaország levegője telítve van forradalommal, s a Polignac-kormány négy hirhedt rendelete, amelyeknek életbeléptetése Franciaország gyöngye lábbon álló alkotmányát teljesen fölborította volna, a juliusi forradalmat kirobbantotta (1830). A népszuverénítás győzött; az elemi erővel előtört elégedetlenség elsöpörte a Bourbonok királyságát, akikről találónan jegyezték meg, hogy semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek. A kamara a háromnapos utcai harcok (jul. 27—29) lezajlása után kimondotta, hogy a „trón megüresedett”, és a liberálisokból alakult bizottság a (Laffitte, Thiers, Lafayette) a királyságot Lajos Fülöp orleansi hercegnek ajánlotta fel. A herceget a szabadelvűek úgy ismerték, mint a mérsékelt haladás hívét és a polgárság őszinte barátját. (Polgár-királyság.)

A Szent Szövetségben tömörült régi rend három kongresszust is tartott (Troppau 1820, Laibach 1821, Verona 1822), hogy az uralkodók és miniszterek megbérljék a teendőket a forradalommal szemben, amely hol itt hol ott ütötte föl fejét. Európa a bécsi kongresszus óta valóban olyan tűzhányó képét mutatta, amelyet mesterségesen elfojtottak. Legelőször Spanyolországban tört ki az elégedetlenség. Spanyolország

1812-ben alkotmányt kapott, noha hiányoztak az alkotmányos életnek elengedhetetlen követelményei, mint a széleskörű népműveltség és a tömegek érdeklődése a közügyek iránt. A csúf, amellet bárgyú VII. Ferdinánd király 1814-ben szintén félredobta az alkotmányt. Az elégedetlenség ettől fogva nőttön nőtt, végre 1821 tavaszán Cadixban katonai lázadás tört ki Riego és Quiroga vezérlete alatt, akik az ország nagyrészét gyorsan elfoglalták, majd a fővárost, Madridot bevették. A hatalmak megbízottai a spanyol liberálisok felkelésével a veronai kongresszuson foglalkoztak, ahol Chateaubriand indítványára kimondták az intervenciót és utasítást adtak Franciaországnak a rögtöni bevonulásra. 1823 tavaszán 95 ezer főnyi francia hadsereg vonult be Spanyolországba Angoluème herceg vezérlete alatt, aki a cadixi Trocadero nevű erődítmény bevétele után az egész országot elfoglalta és helyreállította VII. Ferdinánd abszolút uralmát.

A spanyol forradalom, mint azt a veronai kongresszus is sejtette, nem állott meg az ország határainál, hanem átcsapott először Portugáliába, onnét pedig Olaszországba.

A spanyol, majd az ezt követő portugál forradalom híre először Nápolyban zaklatta fel a lelkeket. Nápoly már a bécsi kongresszust megelőzőleg alkotmányt kapott, de miután a tartományt Szicíliával egy királysággá egyesítették, I. Ferdinánd király félredobta az alkotmányt. A Pepe-féle katonai zendülés gyorsan forradalommá dagadt, s miután a hadsereg a felkelőkhöz átpártolt, I. Ferdinánd király menekülni volt kénytelen. A spanyol, portugál, olasz forradalmak hírére nagy lett a rémület Bécsben, Pétervárott és Párizsban. A laibachi kongresszus el is határozta a haladéktalan intervenciót, melynek végrehajtására Ausztria kapott megbízást. Az osztrák hadsereg 1821 március 24-én bevonult Nápolyba, hogy helyreállítsa a régi rendet, s ugyancsak az osztrák

fegyverek nyomták el Piemontban a Santa Rosa-féle, I. Viktor Emánuel király ellen támadt felkelést.

Az európai nacionalizmus vihara a török elnyomatás alatt élő balkáni népeket is megérintette. A felkelést a szerbek kezdték meg még a 19. század elején, és 1815-ben Obrenovics Milos vezérükkel az élükön sikerült is kivívniuk a fél állami függetlenségnek bizonyos nemét. Sokkal nagyobb szabású és jelentőségű volt ennél az a mozgalom, amelyet a görögök kezdtek meg, 1821-ben, s amely az egész haladó szellemű ú. n. filhellén (görögbarát) intelligencia szimpátiáját megnyerte. (Lord Byron.) A görög szabadságmozgalmat a Hetaireia nevű, 1814-ben Odesszában alakult titkos társulat szította, amely célul tűzte ki a görög népnek a török iga alól való felszabadítását. A felkelés 1821 márciusában kezdődött, az élén Ypsilanti orosz tábornokkal, Sándor cár hadsegédével, az akkor még török uralom alatt levő Moldvában, de ezt a mozgalmat Európa cserben hagyta, a törökök pedig vérbe fojtották. Áprilisban Moreában és a szigeteken lázadtak fel a görögök. A törökök dühe nem ismert határt; megölték Gregorios konstantinápolyi patriarchát, Chios szigetén pedig a kapudán basa rettenetes, a világtörténelemben pártját rikkító vérfürdőt rendezett. A Szent Szövetség hűen kitartott a legitimitás és a nemzeti mozgalmakba való be nem avatkozás elvénel, s tétlenül nézte a keresztény lakosság tömeges lemészárlását, mígnem az 1825-ben trónra lépő I. Miklós orosz cár, s rajta kívül Anglia és Franciaország Canningnek, a nagy liberális angol miniszternek indítványára a görögök oltalmára szövetséget kötöttek. A janicsárok lázadása, (1827 június) akiket a szultán a betűszerinti értelemben kipuштított, szintén a görögöknek kedvezett, mert a rozoga török katonai abszolútizmus saját kardját törte össze. A görög felkelés rengeteg véráldozatok árán végre is győzött. A francia-angol-orosz hajóhad 1827 október 20-án Navarinonál a török flottát a

tengerbe süllyesztette, majd a következő évben az orosz csapatok megszállták a dunai fejedelemségeket. Diebitsch orosz tábornok 1829-ben átlépte a Balkán hegyéget és elfoglalta Drinápolyt, közben Paskievics tábornok a Kaukázusban Erivánt és Erzerumot hódította meg. A görög forradalom és az orosz beavatkozás igen nagy eredményekkel járt: a drinápolyi békében Oroszország megkapta a Duna torkolatában levő szigeteket, egy fontos területet a Kaukázusban, Szerbia, Moldva, Oláhország azt a jogot kapták, hogy maguk választhatják helytartóikat, de továbbra is török fenhatóság alá tartoznak. Görögország az 1830-iki londoni konferencia határozatai értelmében független állam lett.

A spanyol, portugál, olasz forradalmi megmozdulás csak előjátéka volt a nagy forradalmaknak, amelyek a következő 1852-ig terjedő időszakban zajlottak le és a Szent Szövetség építményét romba döntötték.

A FORRADALMAK KORA

A „polgárkirály”, akit a Bourbonok hívei gúnyosan a „barrikádok királyának” neveztek, nem tudta megteremtteni Franciaország annyira óhajtott belső békéjét. A nyugalom után sóvárgó polgárság, melynek Lajos Fülöp kezdetben uralkodói ideálja volt, hol egy jobboldali, hol egy baloldali zendüléstől: egyszer a rojalisták, máskor a munkások forradalmi megmozdulásától rettegett. A mérsékelt polgári párt két árnyalatra, egy haladóra (parti du mouvement) és egy konzervatívra (parti de la résistance) oszlott. A haladók (Lafitte bankár, Lafayette), hogy a köztársaságiak zúgolódását lecsillapítsák, szélesebbkörű választójogot indítványoztak; konzervatívok (Guizot és a doktrinérek) úgy vélték, hogy Franciaország akkori összes bajai a demokrácia imádásából származtak, s minden eszközzel fenn kell tartani a vagyonos polgárság uralmát. Lajos Fülöp először

a haladókra bízta a kormányt, de azok pár hónap alatt levétézlettek, akkor próbát tett Casimir-Périer túlméréselt kabinetjével, de az is gyorsan megbukott. A kormányok oly gyors egymásutánban váltogatják egymást, hogy tíz esztendő alatt épen tíz kormányt szaggatott el a polgárkirályság.

A polgárkirályság monarchiájának aláasói elsősorban a legitimisták, akik V. Henriket, az elűzött X. Károly király fiát vallották örökös uruknak, és a republikánusok, akik nyíltan azzal vádolták Lajos Fülöpöt, hogy az ő forradalmukat elsikkasztotta. A köztársasági eszmék propagálására „emberi jogok társasága” címen nagy forradalmi csoport alakult, amely oly elszántan agitált, hogy 1832-ben és 34-ben két komolyabb lázadást kellett elnyomnia a kormánynak. Ebben az időben alakult meg a forradalmi szocialisták pártja is. Ennek vezéreit, akik nyíltan követelték a magántulajdonon alapuló termelési rend rögtöni eltörlését, részint Babeuf¹ emléke, részben Saint Simon² tanításai inspirálták.

A kormány az 1833/34-iki mozgalmakra a sajtó szigorú megrendszabályozásával, majd a köztársasági mozgalom elnyomásával felelt. De hiába volt a cenzura, és szigorúság, 1840 körül igen erős kommunista agitáció kezdődött, amit a mostoha gazdasági viszonyok is táp-

¹ Babeuf, François Noël (1760—1797), aki a forradalomban a Gracchus nevet vette fel, a francia forradalom véres napjaiban, amidőn az emberi jogok deklarációja a tulajdon szentségét proklamálta, a termelő eszközök köztulajdonba vételét (kommunizmus) hirdette. 1795-ben börtönbe vetették és két év múlva guillotine alatt vesztette életét.

² Saint Simon (1760—1825) gróf, híres francia arisztokrata család tagja, társadalom-bölcselelő, akinek tanításai August Comte-ra, a pozitívizmus megalapítójára is elhatározó befolyással voltak. Új társadalmi berendezkedést követelt, amelyben a termelő (munkás) rétegeké lenne a vezető szerep. Munkái közül Catechisme des Industrielles és Nouveau Christianisme a legfontosabbak. Tanításainak terjesztésében Enfantin nevű tanítványának volt legnagyobb része.

láltak. Közben a kormány a legnehezebb belső viszonyok között diplomáciai konfliktusba keveredett Angolországgal, Mehmed Ali egyiptomi helytartó miatt, akit Lajos Fülöp támogatott, szemben a szövetségzett európai nagyhatalmakkal, amelyek lázadó alattvalójával szemben a szultán pártjára állottak. 1840-ben Guizot, a szélső jobboldali liberálisok vezére, vette át a kormányt. Guizot olyan fanatikusa volt az általa képviselt erősen konzervatív irányzatnak, hogy a korrupciótól sem riadt vissza a választásokon és nyolc esztendőn keresztül a doktrinerek makacsságával tartott fenn egy rendszert, amely már keletkezése pillanatában halálra volt ítélve.

Angolországban, mialatt Európa forradalmakba bonyolódott, megkezdődött a békés reformok korszaka. A parlament évszázados nagyszerű intézménye a forradalmi kitöréseknek kitűnő szelepként szolgált. A választójogi rendszer sok százados volt már Angolországban és a whigek a 19. század eleje óta sürgették a parlamenti választások reformját, míg végre 1832-ben a Melbourne-féle szabadelvű kabinet kiterjesztette a választójogot olyan mértékben, hogy a kispolgárság képviselői is bejuthattak a törvényhozás termébe. A munkásagitáció 1830-tól kezdve mind nagyobb arányokat öltött, abban a mértékben, amint a szakszervezetek az egész országban megalakultak. 1838-ban kezdődött meg az úgynevezett chartista mozgalom, amelyet a londoni és a nagy ipari központokban megalakult munkás egyesületek indítottak meg és amely nem egyszer komoly forradalom jellegét öltötte. A Lovett-féle munkásprogram (Charta, amelyről a mozgalmat elnevezték) tartalmazza többek között az általános titkos választójogot és a 19. század elején megindult radikális mozgalomnak csaknem minden követelményét. Attól fogva, hogy a munkásmozgalom az írek szabadságharcába bekapcsolódott, a munkások nem egyszer ütköztek össze a fennálló renddel. A mozgalom azonban 1848-ig teljesen elposványosodott, főleg azért,

mert javult a munkások sorsa. A radikálisok agitációja nagy eredményekkel járt, mert megtiltották a gyermekmunkát, szabályozták a munkaidőt, a nők munkáját, s a munkásvédelmi intézkedések egész sorával megvetették a 19. század rendszeres munkásvédelmének alapját.

Ugyanebben az időben még egy más nagyjelentőségű társadalmi mozgalom színhelye Anglia; ez pedig a szabadkereskedelmi mozgalom volt, amelyet Cobden Richard a manchesteri gazdasági iskola megalapítója kezdeményezett, 1838-ban, a klasszikus gazdasági iskola tanításainak megvalósítására. Eltörölni az összes vámot, elsősorban a lakosság szegény rétegét sújtó gabonavámokat, ez volt Cobden és a másik nagy agitátor Bright célja, s ennek a célnak megvalósítására alapították a gabonavámellenes ligát, Manchesterben és Londonban. A gazdasági liberalizmus annyira levegőben volt, hogy a konzervatív Peel-kormány nem térhetett ki Cobdenék követeléseitől és 1846-ban eltörölték a gabonavámokat.

Angolországban ebben az időben már kialakult a kettős párt rendszer. A liberális és konzervatív kormányok szinte szabályszerűen váltják fel egymást: 1830-tól 34-ig a liberális Grey és Melbourne vannak kormányon, 1834-től 35-ig a konzervatív Peel Robert, 1835-től 41-ig ismét a liberális Melbourne, 1841-től 46-ig Peel, 1846-tól 52-ig Russel, a liberális párt élén.

A nacionalizmus 1830 és 40 között lángolt fel először Európában, szinte elemi erővel. Népek, melyekről a világ eddig nem tudott, egyszerre csak életjelt adtak magukról. A nacionalizmust a tudósok és a költők öntötték először formába. Dobrovski és Safarzik cseh filologusok és Palacky történetíró öntudatra ébresztik a cseheket, Kollár tót költő már a szlávok egységéről énekelt, Gay Lajos és Sztanko Vraz a délszlávokba vernek nemzeti öntudatot. Magyarországon 1825-ben kezdődik

meg a reformkor, Széchenyi István gróf fellépésével. Németországban Dahlmann és Niebuhr történészek munkái, Grimm német nyelvtana, Savigny jogtudós kutatásai, igen nagy mértékben hozzájárultak a német öntudat megerősödéséhez; Olaszországban Gioberti abbé személyesíti meg az olasz nemzeti öntudatot. Ugyanebben az időben ébred fel a román (oláh) nacionalizmus is.

A juliusi forradalomban a polgárság kelt fel az abszolútisztikus államrend ellen, az európai népek többi forradalmi inkább nacionalista jellegű megmozdulások, de amelyek a párizsi események hatására törtek ki.

A bécsi kongresszus országrendezése ellen legelőször a belgák keltek fel. A katolikus vallású és latin kultúrájú Belgiumot a bécsi kongresszus diplomatái Hollandiával házasították össze. Tizenöt évig nagy nehezen túrték a belgák a holland uralmat, de 1830 augusztus 27-én megmozdultak Brüsszelben a főleg munkásokból és diákokból álló tömegek. Orániai Vilmos király fiát küldte Brüsszelbe a föllázadt alattvalóival alkudni, s midőn az alkudozások nem vezettek eredményre, hadsereget indított a felkelés leverésére. A szeptember 25—26-iki utcai harcokban a holland katonaság meghátrált, a közben megalakult ideiglenes kormány pedig október 4-ikén kimondotta Belgium függetlenségét. Belgium alkotmányos királysággá alakult, királyné Kóburg Lipót herceget választották meg. A londoni konferencia a következő esztendőben Belgiumot független és semleges országnak nyilvánította.

Ennek az esztendőnek végén a lengyelek lázadtak fel az oroszok ellen. I. Sándor cár alatt Lengyelország mint Oroszország tartománya, gazdaságilag meglehetősen fellendült. Constantin nagyherceg helytartó, I. Miklós cár testvére külön lengyel hadsereget is szervezett. A lengyelég vezetői abban a hiszemben, hogy a tartományi önállóságot teljes nemzeti függetlenségé

tudják átváltoztatni, forradalmat szerveztek, amely 1830 november 29-ikén ki is tört. Céljai, programja, meglehetősen határozatlanok voltak. A vezérek azon tanakodtak, felszabadítsák-e a jobbágyok alól a parasztokat, s megadják-e a zsidóknak a polgári jogokat. Czartoryski Adám herceg elnöklete alatt ideiglenes kormány alakult, ugyanakkor fővezérré Chlopicki generálist, Napoleon egykori marsallját tették meg. I. Miklós cár először Diebitsch tábornokot küldte ellenük, több mint százezer főnyi hadsereggel, de a lengyelek szívósan ellenállottak; ám a túlerő győzött: Diebitsch Ostrolenkánál (május 26-án) a fölkelők fölött győzelmet aratott. Hirtelen halála után a fővezérséget Paskievics vette át; ő vonult be Varsóba, miután győzelmeit a lengyel vezetők között támadt belső viszályok is elősegítették és a lengyel felkelés 1831 szeptemberében siralmas véget ért.

A svájci államszövetség, Európa legrégebb köztársasága, ebben az időszakban nyerte el mai végleges kormányát, hosszú, igen erős belső harc árán. 1815 után Svájcban vallási villongások kezdődtek, amelyek odáig fajultak, hogy a hét katolikus kanton külön államszövetséget (Sonderbund) szervezett, ami az összeütöközést a radikális kantonokkal elkerülhetetlenné tette. A svájci diéta, amelyen a radikálisok voltak többségben, Dufourt tábornokra bízta a rendcsinálást, aki a Sonderbundot 1847 novemberében legyőzte. A következő esztendő elején Svájc újjászerveződik; a huszonkét kanton lakossága új államszövetséggé alakul, olyanformán, hogy a kantonok szuverének maradnak; adók, közoktatásügy, hadseregkiegészítés, továbbra is kezükben lesz, a külpolitikában, a hadsereg, a vámügy, a pénzügy, a posta kérdéseiben viszont az államszövetség szava a döntő.

Forradalmi lázban hánykódik ebben az időszakban a német birodalom is. Napoleon leveretése után a nemzeti egységre való törekvés ugyanúgy életre támadt Né-

metországban is, mint a hasonló módon darabokra szagatott Itáliában. A nemzeti egységnek itt is nagy akadályok állották útját, de a napirendről nem lehetett többé levenni. 1815-ben megalakult a Deutscher Bund, melynek hivatalos szerve a Bundenversammlung lett és tagjai (az államok meghatalmazottai) Frankfurtban tartották üléseiket. Ez volt a nevezetes frankfurti parlament, ahová Németország a legkiválóbb embereit küldte.

Egyes déli államok, (Bajorország, Baden) nemsokára a bécsi kongresszus után alkotmányt kaptak és az egyetemek szabadelvű Burschenschaftjai is rövidesen megalakultak. A professzorok és az egyetemi hallgatók képviselik a szabadelvűséget, a hasonló módon igen erős konzervatív áramlattal szemben, melyet leghatásosabban Ludwig von Haller hirdetett. Az 1830-iki Hambachban tartott népünnepély már forradalmi megmozdulás volt, melynek egyéb határozatai között az összes fejedelmek detronizálása is szerepelt. A közgondolkodásra igen nagy hatással voltak Rotteck és Welcker professzorok, a híres Staatslexikon szerzői. És egy nagyfontosságú reális lépés is történt: 1833-ban megalakult a német hazafiak tántoríthatatlan buzgalmából a Zollverein, a német nemzeti egység első fundamentuma.

Az 1830-iki francia forradalom hatása alatt több felkelés tört ki olasz földön is. Modenában, Pármában, az egyházi államban, mindenütt megmozdul a tömeg, szabadságjogokat, polgári egyenlőséget követelve. Az olasz egység nagy apostola 1831-től kezdve Mazzini, az idealista tiszta jellemű állambölcs, akinek hatása olyan nagy volt, hogy szinte ő nevelte fel az egész nemzedéket, amely az egységes Itáliát a század második felében valóra váltotta.

1848-ban ismét Franciaország szórta szét a forradalom bacillusait. A gazdag polgárság uralmát je-

lento polgárkirályság igen gyorsan elkorhadt. Alatta támadt fel Franciaországban minden más országot megelőzve, a munkáskérdés, a kapitalista Európának máig megoldatlan nehéz kérdése. Az 1848-iki francia forradalomban már túlnyomólag munkások vettek részt. Február 22-ikén kezdenek tüntetni a munkások, a diákok, a hivatalnokok, szóval a megszokott forradalmi elemek, 23-án, 24-én javában tart a harc a barrikádokon. Az ideiglenes kormány a National című lap köré csoportosult parlamenti republikánusokból (Arago, Cremieux, Marie, Garnier-Pagés, Lamartine, Marast) és a Reform című lap republikánus demokrataiból alakult meg, kik közül Louis Blanc és Albert voltak a legfontosabb személyiségek. A munkánélküliség leküzdésére, minthogy ijesztő arányokat öltött, megszervezték az úgynevezett nemzeti műhelyeket (Ateliers Nationaux), majd összehívták az alkotmányozó gyűlést, közben a szocialisták újból megmozdultak, de január 24-ikén és 26-ikán leverték őket. Az alkotmányozó gyűlés tagjai legnagyobb részben forradalomellenesek voltak, akik rettegtek a munkásuralomtól, amely februárban már előrevetette árnyékát. Hosszú tanácskozások után december 10-ikén Napoleon Lajost, a nagy Napoleon unokaöccsét választották meg köztársasági elnöknek. Az alkotmányozó gyűlés megszavazta az általános választójogot (Európában először), de a forradalmaktól rettegő polgárság visszahátrált a monarchiához és Napoleon Lajost a következő évben örökös elnökké, majd 1852 decemberében népszavazással a franciák császárává választották meg.

A 48-iki forradalmak során ismerte meg a világ a magyar nevet is. Magyarország a 19. században ugyanúgy belekapcsolódott az európai áramlatokba, mint ahogy megnyitotta annakidején kapuit a reformáció és az ellenreformáció előtt. Újabb adataink (József nádor levelei) azt mutatják, hogy a francia forradalom igen

nagy lelki viharokat támasztott Magyarországon. Ferenc császár uralkodása elején némaság állt be, de 1825-ben gróf Széchenyi István fellépésével egy hatalmas lendületű dicső vértelen forradalom játszódott le, amely 1848/49-ben fejeződik be a szabadságharccal. A magyar forradalom a nyugateurópai hasonló mozgalmakkal azonos, de eltérő jellemvonásokat is mutat. Hasonlít annyiban, hogy nálunk is a szabadelvű és a vele párhuzamos jelentkező nemzeti eszme jegyében folyik le az átalakulás; eltérő jellemvonást mutat annyiban, hogy nem a polgárság szegődik az új eszmék hívévé, (a polgárság olyan csekély Magyarországon, hogy nem számít) hanem Nyugat-Európa gondolatvilágában élő arisztokrácia és nemesség. A március 15-ikén lezajlott eseménynek, melyet hevesvérű fiatalberek rendeztek, alig volt valami jelentősége. A szabadelvű pártnak 1847-ben Deák Ferenc által szerkesztett programjában már benne vannak az összes márciusi követelések, s a magyar liberálisok — mint maga Kossuth Lajos írja — a februári francia és a március 13-iki bécsi forradalom után sem akartak több vívmányt, mint azelőtt. Az 1825-től 1848-ig lezajló, megrázkódtatásokkal nem járó átalakulás liberális és nemzeti, alapeszméit tekintve tehát rokon a német és az olasz forradalmakkal. Három évtized alatt az új reformeszmék csaknem az egész magyar társadalmat átjárták, úgy, hogy közvetlenül a szabadságharc előtt már a szélső konzervatívok is haladók. Az új állam fundamentumait lerakta már az 1843/44-iki országgyűlés, s azt sem mondhatjuk, hogy a haladás menete túlságosan gyors ütemű lett volna.

Az 1848-iki törvényalkotás, ha összehasonlítjuk az 1848-iki francia alkotmányozó gyűlés programjával, erősen konzervatív jellegűnek tűnik fel. A 48/49-iki mozgalmat tehát forradalomnak nem lehet nevezni. Alkotmányos formák között, a törvényes király szentesítésével, forradalmi tömegek beleszólása nélkül teremtette

meg a rendi országgyűlés az új Magyarországot. Március után nem a reformok belső ellenségeivel kellett szembeszállani, hanem a külső ellenséggel, amely megtámadta nem a belső reformokat, hanem a belső reformokkal kivívott politikai jogokat és nemzeti önállóságot. Az az erőfeszítés, amelyet a magyar nemzet kifejtett, ezer esztendő történetünkben talán a legnagyobb. A magyar nemzet az önvédelmi harcban, melybe belekényszerítették, nemcsak az akkor nagyhatalom Ausztriát verte le, hanem az ellene föllázított nemzetiségeket, a dinasztia csatlósait is. Az önvédelmi harcba a magyarságot valóban belekényszerítették, mert arról volt szó, hogy letegye-e a fegyvert a császár martalócai előtt, s ezzel a megalázó ténnyel három évtized vívmányait meghazudtolja, vagy ellenálljon még abban az esetben is, ha a győzelemre nincs remény. A magyar nemzet történelmünkben ritkán előforduló egységet mutatott, úgy hogy Kossuth Lajos, az önvédelmi harc politikai megszervezője, csak formát adott annak, ami anélkül is élt a lelkekben. Az ő tetterejét kiegészítette Görgey Artúr szervező zenije, aki ügyzólván semmiből pár hónap alatt nagyszerű, harc képes hadsereget teremtett. Külföldön, ahol a magyar szabadságharcral rokonszenveztek, azt hitték, hogy Magyarország Ausztriával és az orosz seregekkel folytatott harcban kibírja legalább 1849 decemberig. Ezt hitte Palmerston is, az angol miniszterelnök. De a tagadhatatlan stratégiai hibák és a nagy ellenséges túlerő következtében a magyar szabadságharc Világosnál az 1849 augusztus 13-iki fegyverletétellel gyászos véget ért.

Olaszországban a forradalmi agitáció 1846-ban Toscanában kezdődött, csakhamar minden államban elharcpódzott és legfőképen Ausztria ellen irányult. A hazafiak a pápát szerették volna megtenni a nemzeti ügy vezérének és sokat vitatkoztak arról, hogy a pápa fenntartása alatt milyen legyen az egységes Olaszország

formája, míg nem a februári francia és a bécsi márciusi forradalom a mozgalomnak új irányt adott. Az olaszok két helyen, Milánóban és Velencében keltek fel. A milánói forradalom olyan erős lendületű volt, hogy Radetzky osztrák generális kénytelen volt a várnégyszögbe hátrálni. Velencében Manin ügyvédet kiáltották ki köztársasági elnökké. Úgy látszott, hogy egész Olaszország egységes erővel fellépett az idegen uralmak ellen, csak hogy a szervezetlen olasz csapatok nem állták meg helyüket a régi rendet képviselő Ausztria kitünően felszerelt és fegyelmezett hadseregével szemben. Radetzky Custozza-nál megveri Károly Albert piemonti királyt, akinek új vállalkozása sem sikerült, úgy, hogy a novarai vereség után kénytelen volt lemondani fia, II. Viktor Emánuel javára. Modenát, Pármát Ausztria csapatai végig taposták, Nápolyban felfüggesztették az alkotmányt, a Gaetába menekült pápát visszavitték Rómába, s az osztrák csapatok Romagnában maradtak egész 1859-ig.

A német liberálisok hasonló mozgalma Berlinben érte el tetőfokát, 1848 márciusában. Hatása alatt IV. Frigyes Vilmos porosz király alkotmányt adott népének, Bajorországban pedig Lajos király lemondott és utóda reformokkal kecsegtette alattvalóit. A német egység kérdése ismét napirendre került. A fejedelmek hosszú huzavonája után a parlament ismét összeült május 15-én Frankfurtban, hogy megoldja a német egységnek rettentően nehéz kérdését. Ez a kérdés valóban még mindig igen nehéz volt, mert a köztársasági alapon való megoldás, mint a liberálisok szerették volna, lehetetlennek látszott, annyira meg voltak akkor még gyökerezve az évszázados fejedelmi családok. A gyűlésen két árnyalat támadt: a Grossdeutschok, akik Ausztria német tartományait is be akarták kebelezni a birodalomba és a Kleindeutschok, akik ki akarták zárni az egységes birodalomból a nem német tartományokat. Poroszország és Ausz-

tria versengése miatt azonban a német egység gondolatát úgyszólván egy lépéssel sem vitték előbbre.

Mi lett tehát a 48-as forradalmak eredménye? Külső látszatra semmi, de a valóságban igen sok. Az európai koncert valóban megdőlt, nyilvánvaló lett még a konzervatív körök előtt is, hogy a korlátlan hatalmu királyságot, mely a szuronyok hegyére volt építve, tovább fentartani lehetetlenség.

III. NAPOLEON KORSZAKA

Franciaország a februári forradalom után még mindig a szélső végletek között hánykódott. Ahhoz, hogy végleges győzelmet arasson a nagy forradalom és kialakuljon egy állandó államrend, szüksége volt arra, hogy egy ember kénye-kedve szerint bánják vele és szüksége volt tanulságképpen egy ellenséges invázióra. A császárság ezzel a jelszóval jött: *L'Empire c'est la paix!* — A császárság a béke. A jelszóra szükség volt, mert Franciaország kívánta a belső és külső békét egyaránt. III. Napoleon nem törölte el az alkotmányos élet fogalmait: megmaradt a kamara, az államtanács, de a valóságban korlátlan hatalommal kormányzott. A törvényhozó testület jódarabig nem is tartott ülést, a sajtót megzabozták, úgy, hogy a köztársasági mozgolódás és a veszedelmesnek látszó munkásmozgalom rövidesen elnémult. Ez az alkotmányos formába bujtatott despotizmus 1860-ig tartott, ettől fogva kissé engedett, mire meg is szervezkedhettek az eddig némaságra ítélt liberálisok. A császár 1867 után, amidőn uralma már végnapjait élte, áttért az alkotmányos rezsimre, főleg a külpolitikai viszonyok nyomasztó hatása alatt. A szabadelvűek megszervezkedtek és a császár 1870 január 2-án kinevezte a liberális kormányt Ollivier elnökletével.

Mialatt Napoleon császár megpróbálta konzerválni a belső rendet Franciaországban, két szétzaggatott nagy-

nemzet, az olasz és a német, elérte célját, amely a költők és filozófusok álmának tünt fel a 19. század elején.

A piemonti királyság, amely egyedül maradt meg alkotmányosnak a 48-iki forradalmak leveretése után, jegecesedési pontjává lett az új egységes Olaszországnak. A faragatlan, rusztikus király csak dédelgetett hadseregével törődött, az ország belső és külső ügyeit miniszterére: Cavourra bízta. A savoyai arisztokrata, akinek nevével az olasz egység megteremtése ugyanúgy össze van kapcsolva, mint Bismarckéval Németországé, osztályának hagyományaival szakítva, a azonak angol értelmében liberális lett. Ő szervezte meg a turini Risorgimento-t 1848 után. Cavour a józan realpolitikus igazi típusa; tudta, hogy Olaszország egymagában nem elég erős arra, hogy legnagyobb ellenségével, Ausztriával megbirkózzék, ezért szövetségesek és barátok után nézett. A szövetségest megtalálta III. Napoleonban, a barátokat a Kossuth-féle magyar emigrációban és Poroszországban. 1857-ben alakult meg Turinban a Nemzeti Egység társasága, ezzel a jelszóval: „Egység, függetlenség, Victor Emánuel Olaszország királya”. Az osztrák beavatkozást maga Cavour provokálta. Napoleon nagy hadsereggel sietett régi ígéretének beváltására, s a magentai nagy csata után bevonult Milánóba, majd a solferinói döntő ütközet után, amelyben a Ferenc József személyes vezérlése alatt küzdő, közel 150.000-nyi osztrák sereget megverte, megkötötte Villa Francában a fegyverszünetet. A fegyverszünetet a zürichi békekötés követte, melyben Ausztria elveszítette a lombardiai tartományt. A következő esztendőben Toscana, Modena, Párma ezabadultak fel, majd Garibaldi hősiess diadalai után a nápolyi királyság. Még csak Velence és a pápai állam hiányzott. Velence felszabadulását meghozta az 1866-iki porosz-osztrák háború. 1866 tavaszán Bismarck és La Marmora fogtak össze egymással és a magyar emigrációval Ausztria ellen, s ámbár Lissánál az osztrákok megverték az

olasz hajóhadat, a sádovai porosz győzelem után el kellett hagyniok Velencét. Róma birtokába, melyet a franciák tartottak megszállva, az egykori szövetséges 1871-iki veresége juttatta Olaszországot.

A német nemzet az olaszokéhoz hasonló hősie küzdelmet folytatott egységéért, kevesebb temperamentummal, de rendkívül szívós tántoríthatatlan kitartással. Ausztria a magyar szabadságharc leveretése után a német mozgalomba még inkább belekontárkodott és konokabban ellenállt az egységesítési törekvéseknek, mint azelőtt, de a 48-iki forradalmak lezajlása után szinte évről-évre közeledik a német nép a saját céljainak megvalósítása felé.

1850 márciusában megnyílik a frankfurti parlament, májusban a fejedelmek tartanak gyűlést Berlinben, majd újból megkezdí üléseit a frankfurti Bundestag; 1851-ben a német Bundot ismét helyreállítják. I. Vilmos király trónralépésétől kezdve (1861 január 2.), aki az egység belpolitikai és diplomáciai előkészítőjét Bismarck Ottót nevezte ki porosz miniszterelnökké (1862), minden kormányzati ténykedés ezt a célt szolgálja. Ezt szolgálta főleg a dán háború, melynek befejeztével az 1865-iki gasteini szerződésben Holsteinban Ausztria, Schleswigben Poroszország kapta meg a fenhatóságot. Ebből fejlődött ki az 1866-iki bonyodalom Ausztriával. A német birodalomnak, hogy alkotórészei egyesülhessenek, két nagy ellenfelét kellett levernie: Ausztriát, amely folyvást észak felé kacsintgatott s nem akart kivonulni Németországból; Franciaországot, amely Németországtól a saját kontinentális vezető állását féltette. A schleswig-holsteini kérdéssel Bismarck zseniálisan törbe csalta Ausztriát, úgy, hogy nem ő, hanem Ausztria tűnt fel békebontónak. A hadüzenet után a déli államok (Bajorország, Württemberg, Szászország, Baden) Ausztria mellé állottak, az északi kis államok Poroszországhoz csatlakoztak. A hadsereg vezetését I. Vilmos király vette át, a stratégiai terveket Moltke tábornok intézte.

A jobban felszerelt, fegyelmезettebb porosz hadsereg a Königrázt-Sadova melletti csatában (1866 július 3.) Ausztriát pocsékká verte, az osztrákokkal tartó délnémet államokat a poroszok egymásután legázolták. A prágai békekötésben Németország most már újra szervezkedik Ausztria nélkül, olyanformán, hogy Poroszország a délnémet államokkal véd- és dacszövetséget alakít, s megalakul az észak-német szövetség, melynek kancellárja Bismarck lesz.

Most már Franciaországgal is le kellett számolni. A spanyol trónkérdés, amelynek napirendre kerülése után III. Napoleon erélyesen tiltakozott Berlinben a Hohenzollern trónjelölt ellen, kitünő ürügynek bizonyult. Vilmos király elutasító válaszára III. Napoleon hadüzenettel felelt. Olyan csalódás azonban még alig ért uralkodót és országot, mint amilyen III. Napoleont és a franciákat sújtotta. Alig volt sejtelmük a német erőről. A hadműveletek 1870 augusztus 6-án kezdődtek meg a Weisenburg melletti csatával s a poroszok egymásután verik meg a különben igen vitézül harcoló francia hadseregeket. Szeptember elsején óriási csatát vesztenek el a franciák Sedannál, ahol maga a császár is fogságba kerül. Szeptember 4-én Párisban kikiáltják a köztársaságot és Gambettával az élén nemzetvédelmi kormány alakul. Strassburg és Metz eleste után a németek december végén már körülzárták a francia fővárost. 1871 január 18-án a versaillesi kastélyban egybegyűlt német fejedelmek I. Vilmos királyt kikiáltották német császárnak.

Páris január 28-án kapitulált és most már gyorsabban zajlanak le az események. Március 1-én harmincezer német katona vonult be Párisba, ahol a felfegyverzett szocialista munkások kerekedtek felül és a felkelők által megválasztott községtanács (commune) rémuralmat gyakorolt. Április 6-án kezdődött meg már az előzetes béke megkötése után a város második ostroma; az ostromlók most már a franciák, akik MacMahon vezetésé-

vel vonultak fel a felkelők ellen és rettenetes barrikádharc után levertek őket. Május 10-én megkötötték a békét Frankfurtban. A békekötés értelmében Franciaország a XIV. Lajos által elfoglalt két tartományt, Elzászt és Lotharingiát elveszti és ötmilliárd frank hadikárpótlást fizet.

Erre az időszakra esik az európai nagyhatalmaknak egy nagy összeütközése Oroszországgal, amelynek mohó terjeszkedése annyira végzetessé vált Európára. I. Miklós cár 1853-ban a török szultántól az összes görögök felett való védnökséget követelte, mire a porta a dunai fejedelemségek kiürítésének követelésével felelt; erre Oroszország megüzente a háborút. Palmerston angol miniszterelnök kezdeményezésére Anglia és Franciaország Oroszország ellen szövetséget kötöttek a szultánnal. A harc Oroszország és a nagyhatalmak között 1854/55-ben Sebastopolnál dőlt el, melyet az egyesült angol, francia és török seregek rettentő küzdelem után vettek be. A sebastopoli csata megnyerésével Oroszország túlsúlyát annyira megtörték, hogy a cár kénytelen volt a Törökországban élő keresztények védnökségéről lemondani az 1856-iki párisi békében.

AZ IMPERIALIZMUS KORA¹

BISMARCK URALMA

A frankfurti békekötéssel az európai kérdések nem oldódtak meg, ellenkezőleg, új, még szövevényesebb kérdések támadtak. A korszakos eredmény az, hogy Németország lett az európai kontinens vezető hatalmassága.

¹ Az imperializmus lényegét, eredetét, lélektani alapjait Seillière francia tudós fejtette ki legalaposabban. Erről a kérdéssel foglalkozó művei: *La Philosophie de l'Imperialisme. Le mal romantique.* Paris, 1908. Németül jelent meg: *Der demokratische Imperialismus.* Berlin, 1907.

A huszonöt azuverén államból összetevődő birodalom új alkotmányát a konzervativizmus szelleme hatja át, aminek az a magyarázata, hogy a porosz szoldateszka teremtette meg „vérrel és vassal” a német egységet. Viszont azonban annál modernebb szellemű volt az új birodalom társadalmilag: közgazdaság, közművelődés, társadalmi berendezkedések tekintetében ez lett Európa leghaladóbb, szinte azt mondhatjuk, minta-állama.

Bismarck a belpolitikában nem volt túlságosan szerencsés kezű. Poroszország egyházpolitikája és főleg az iskolatörvények, amelyeket Falk porosz külügyminiszter kezdeményezett, katolikus részről szinte végzetes következményekkel járó ellentállást provokáltak, s a protestáns porosz állam és a birodalom katolikusai között kitört az úgynevezett kultúrharc. A nagy belpolitikai küzdelem, amely szinte vértelen polgárháborúvá fajult, s megvetette a mai katolikus centripárt alapját, elhúzódott egész 1878-ig, amidőn XIII. Leó pápa kezdeményezésére a porosz állam kibékült a római egyházzal.

Az új birodalmi kormány legfontosabb alkotása volt az új vámtörvény. A gazdasági politika, ellentétben az Angliában akkor még túlnyomó szabadkereskedelmi irányzattal, erősen védvamos. De ez a politika kedvezett a német nagyiparnak, amely Amerikára emlékeztető gyorsan fejlődött. A rohamosan fejlődő industrializmus a munkáskérdést teremtette meg, amit szintén rendezni kellett. A munkások Németországban a 48/50-iki forradalomban jelennek meg, de nem játszanak túlnagy szerepet. A nagyarányú és hatásos propagandát a szociáldemokrácia tulajdonképeni megalapítója, Lassalle Ferdinánd kezdte meg 1861-ben. Az ő halála után Marx Károly tanításai kezdenek elnyomulni, aki 1864-ben Londonban megalapította a munkások nemzetközi egyesületét. Liebknecht és Bebel nemsokára Marx szellemében szervezték meg a szociáldemokrata munkások pártját, melynek hat tagja volt az első Reichstagban.

1875 óta, amidőn a lassalleisták a marxistákkal fuzionáltak, a párt gyorsan nőtt. A konzervatívok látva az akkor még vérvörös forradalmi párt gyors gyarodását, megdöbbentek. A császár ellen elkövetett két merénylet 1878-ban arra indította Bismarckot, hogy kíméletlen rendszabályokkal gátat vessen a szocialista propagandának, de később maga is belátta, hogy egyoldalú rendszabályokkal a munkásmozgalom forradalmi élet elvenni nem lehet, ezért a törvényhozás 1881-től kezdve egész sereg, más országoknak is mintául szolgáló munkásvédelmi törvényt alkotott.

Bismarcknak a külpolitikában az volt egyetlen törekvése, hogy szilárdan megalapozza Németország hatalmi fölényét. Izolálni a nemzetközi politikában Franciaországot, ez volt a legfőbb cél. 1873-ban a három császár (I. Vilmos német császár, II. Sándor cár, I. Ferencz József) ha formális szövetségre nem is, de igen belső szolidaritásba lépett egymással. Anglia nyilvánvalóan Németországgal rokonszenvezett, de feléje vonzódott Olaszország is.

Bismarck és a birodalom tekintélye különösen kiválólag a Balkán-kérdés rendezésében. A Balkán a kucuk-kajnárdzsi béke óta¹ (1774) az európai nagyhatalmak legidegesítőbb problémája, s egyre komolyabbá vált abban a mértékben, amint a balkáni kis népek a török uralom alól felszabadultak. 1875-ben Boszniában és Hercegovinában veszedelmes zavargás támadt, melyet Nikita montenegrói fejedelem és Obrenovics Milán szerb király titokban szítottak. A törökök a közelgő veszély láttára a tékozló Abdul Asis szultánt letették s utóda V. Murad lett, aki al-

¹ II. Katalin cárnő (1762—1797) nagy hadjárata Törökország ellen a kucuk-kajnárdzsi békével végződött. Oroszország megkapta a Fekete tenger északi partját, és a szultán elismerte az orosz cárnak azt a jogát, hogy a birodalmában élő görögkeleti lakosság vallási érdekeit megvédelmezze.

kormányt akart adni országának, hogy kibékítse keresztény alattvalóit, s ugyanakkor erélyesen hozzálatott a rendcsináláshoz. A török csapatok már Belgrád alatt állottak, midőn Oroszország ultimátuma visszatérésre készítette őket. II. Sándor cár ekkor érkezettnek látta az időt, hogy a török birodalom ügyeibe beavatkozzék. Miután Abdul Hamid, az új szultán (1876—1908) a Montenegróra és Bulgáriára vonatkozó követelést visszautasította, a cár 1877 április 24-én megüzente a háborút. A hadiszerencse először a törököknek kedvezett. Gurko orosz tábornok a Sipka-szorosnál kénytelen volt megállni, Plevnánál pedig Ozmán pasa, a török fővezér, a Krüdener-féle orosz hadsereget verte meg. Ozman Plewnánál ismét előtört, de az oroszok Románia segítségét vették igénybe és december elején Skobeljeff orosz tábornok Ozman pasa hadseregét megadásra kényszerítette. Angol közbelépésre jött létre a béke San Stephanóban, amely korszakos jelentőségű a balkáni népek történetében. Montenegro, Szerbia, Románia független államokká lesznek, Bulgária megnagyobbodik, függő viszonyban marad a töröktől, de maga választja fejedelmét, végül Törökország Oroszországnak háromszázmillió rubel hadikárpótlást fizet. A san-stephanói béke ezenkívül Oroszországnak juttatta Örményország egy részét, Oroszország pedig Dobrudzsát adta Romániának jutalmul.

A san-stephanói béke rendelkezései, melyek az orosz érdekek felette kedveztek, nagy megütközést keltek Bécsben, Londonban, Berlinben. Disraeli Bismarckhoz folyamodott, aki összehívta 1878 június 13-ikán a nevezetes berlini kongresszust, hogy rendet csináljon a balkáni dzsungelben. A tanácskozásokat maga a vaskancellár mint elnök irányította s meg lehet állapítanunk, hogy most állott először Németország hatalma tetőpontján a Barbarossa császárok óta. Angliát a kongresszuson Disraeli és Salisbury, Ausztria-Magyarországot gróf

Andrássy Gyula, Franciaországot Waddington, Olaszországot Conti, Törökországot Mehemed Ali képviselte. Az orosz birodalom képviselőjében Gorcsakov jelent meg. A kongresszus megnyírta a san-stephanoi békét; fontosabb rendelkezései: Szerbia, Montenegro, Románia független államok lesznek, Bulgáriát azonban megkisebítették s egy része Kelet-Rumélia néven továbbra is török fenhatóság alatt maradt. Az Osztrák-magyar monarchia felhatalmazást kapott, hogy megszállhassa Boszniát és Hercegovinát a Novibazári Sandszákkal együtt, Anglia pedig megkapta Ciprus szigetét. Az eredmény kétségkívül igen nagy: Törökországra nézve évszázados belső kohadásának csaknem összes következményeit levonták, s Európa nagy részéből kiszorították, a Habsburg birodalom átlépte a Szávát, úgy mint Savoyai Jenő és Lotharingiai Károly álmodták s ezzel a ténnyel folyton áskálódó ellenségévé tette Oroszországot. Andrássy ellenezte a két tartomány megszállását, de mint külügyminiszter végrehajtotta, mert ez volt I. Ferencz József politikája. Minthogy Oroszország a kongresszuson teljes vereséget szenvedett, a három császár szövetsége természetesen felbomlott. A kongresszusnak másik messzeható következménye még az, hogy a Németbirodalom a következő esztendőben véd- és dacszövetséget kötött az Osztrák-magyar monarchiával (1879 október 7.)

A megvert francia hadsereg a második császárságot is maga alá temette. A francia nemzet meglepő gyorsan összeszedte magát a nagy katasztrófa után. Az első nemzetgyűlés, amely Thierst választotta meg a végrehajtó hatalom képviselőjévé, monarchista többségű volt, de úgy a nemzetgyűlést, mint a kormányt lefoglalta kezdetben a belső rend helyreállításának munkája. A forradalmi eredetű nemzetőrséget eltörölték, a hadsereget porosz mintára ujjaszervezték, de a köztársaságot egyelőre úgy tekintették, mint az ország ideiglenes állam-

formáját. Franciaországnak három bukott, presztizsét veszített dinasztíája és három trónkövetelője volt ebben az időben. Trónkövetelő volt Henrik, Chambord, grófja, a Bourbon X. Károly unokája; Lajos Fülöp herceg Páris grófja, a 48-ban elűzött király fia, az orleansi trónkövetelő. A Bonaparte dinasztíát Napoleon Lajos képviselte, a bukott császár fia. Bármelyik párt jut trónra, ellenségként találta volna magát szemben a másik kettővel; így a köztársasági államforma maradt mint egyetlen észszerű választás. 1873-ban MacMahon tábornokot választották meg elnökké, Broglie herceg pedig jobboldali kormányt alakított, azzal a nemtitkolt szándékkal, hogy a monarchiát helyreállítsák. A monarchia azonban a Bourbon-konokságon zátonyra jutott. Chambord bevonulása már elő volt készítve, aki azonban nem akarván lemondani a régi abszolút királyság színeről, a legbuzgóbb bourbonisták előtt is elvesztette népszerűségét. Igazolódott ilyen módon az öreg Thiers, aki azt mondta volt, hogy a régi monarchiát az új Franciaországgal összeegyeztetni lehetetlenség.

1875-ben kidolgozták a harmadik köztársaság alkotmányát, (7 évre választott elnök, szenátus, képviselőház) s hovatovább megszilárdult a köztársasági eszme. Az 1877-iki kamara, amelyben a 210 monarchista mellett már 320 republikánus képviselő volt, 1879-ben Jules Grévyt, az öreg tekintélyes, megbízható republikánus vezért választotta meg elnökké. Az ország gazdaságilag meglepő gyorsan helyreállt és a francia kormányok, hogy az elkezeredett közvéleményt Elzász-Lotharingia elvesztéséért kárpótolják, igyekeztek gyarmatokat szerezni. 1881-ben Tunist foglalták el, 1883-ban Anamot, 1885-ben Madagaszkárt gyarmatosították, később Közép-Afrikát. Jules Grévy elnöksége alatt kezdődött meg az egyház ellen az a kérielhetetlen harc, amely a 20. század első évtizedében az egyház és az állam elválasztásával fejeződött be. Az állam támadása a katolikus egyház

ellen megkezdődött a Jules Ferry közoktatásügyi minisztersége alatt, aki törvényben mondotta ki, hogy az állam által el nem ismert szerzetesrendek nem taníthatnak. A revanseszmé még rendkívül erős. Mennyire ez mozgatta a tömegeket, legjobban a Boulanger tábornok nevéhez kapcsolódó hazafias mozgalom mutatja. A tehetégtelen kalandor, akit a tömegek mint nemzetvezért bálványoztak, majdnem belerántotta Franciaországot egy Németország elleni eastelen vállalkozásba (1886—87).

Anglia az 1867-iki választójogi reform óta fokozatosan halad a teljes demokrácia felé. A kettős pártrendszer megóvta az országot a radikális fejlődéstől, s egészséges politikai váltóüzemnek vetette meg alapját. Az 1868-iki választások után Gladstone vezette meg a kormányt, az angol józan konzervatív liberalizmusnak évtizedeken át megszemélyesítője. Gladstone először Írországra próbált rendet csinálni, az agrár reformmal, aztán jöttek a nagy liberális reformok: a közoktatás át- szervezése, a közigazgatás demokratizálása. A hat éves liberális reformalkotások visszahatása nem maradt el. Gladstone után Disraeli jött, 1880-ig, aki elődjével ellentétben a konzervatív és imperialista gondolat legnagyobb megzemélyesítője a 19. században. A belpolitikában egy nagyobb alkotása van, a munkások és munkaadók törvényes egyenlőségéről szóló törvény, a külpolitikában annál több. Befejezte az afganisztáni háborút, harcot kezdett az afrikai zulu ellen, Viktória királynővel felvétette az indiai császári címet, megkísérelte a Fokföld és a bur tartomány egyesítését, Törökországot támogatta Oroszország ellen, végül fényesen megvédte az angol érdekeket Berlinben.

Gladstone az 1880-iki választásokon ismét győzött és megalkotta az új demokratikus választójogi törvényt, amely nem volt még általános és titkos ugyan, de a legszegényebb népréteg kivételével mindenkit szavazóvá tett Angolországban. A párt az

1885-iki választásokon győz ugyan, de az irországi Homerule-kérdés miatt egy része unionista néven kiválik és az 1886-iki választások után, amidőn Gladstone kisebbségben maradt, koalícióra lép a torykkal. A miniszterelnök Salisbury lett.

Ebben az időben alakult meg az angol munkáspárt. Az angol munkásmozgalom irányeszméit, programját, harci eszközeit, célkitűzéseit tekintve, sokban eltér az európai kontinens hasonló mozgalmaitól. A marxizmust átültették angol földre is, de csak kis számban akadtak hívei. Fabian Society néven ebben az időben tudományos társaság alakult, mely az európai szocializmus dogmáit mélyreható kritika tárgyává tette. Ennek a társaságnak jelentékeny része volt abban, hogy az angol munkáspárt nem hódolt be a szárazföldi forradalmi szocialista iránynak. A Trade Unionoknak voltak képviselők a liberálisok balzárnyán, de azok a termelő eszközök köztulajdonba vételéről hallani sem akartak. A mostani munkáspárt őse, 1888-ban alakult meg Labour Party néven és két tagja kapott mandátumot az 1892-iki választásokon.

Mialatt a két nagy nemzet állammá formálódott, elrendeződött a Habsburg-birodalom is, amely nem volt nemzeti állam, hanem egy csomó kisebb-nagyobb nemzetből álló konglomerátum. Ezt a tarka népkeveréket a nemzeti ébredés korában részben a megsokottság, de főleg a dinasztia tekintélye és hadserege tartotta össze. Magyarország, a birodalom Lajtán imeni része, egységes és szilárd közületet nagyszámú nemzetisége dacára, a belső kohézió révén, amelyet geográfiai egysége, ezer esztendő multja s a magyar faj államfentartó ereje nyújtottak neki. A leigázott Magyarországgal, a Habsburg-birodalom politikailag erősebb felével 1867-ben új különös államjogi kapcsolat jött létre: kimondották a két államnak egymástól való függetlenségét, — a perszonál uniót, — a fontos nemzeti ügyek

közössége azonban a két állam között a perszonális uniónál jóval szorosabb közösséget teremtett. Mindkettő alkotmányos ország lett; Magyarország visszakapta ősi alkotmányát, Ausztria új alkotmányt kapott, ezt azonban bizonyos adott esetekben bármikor fel lehet függeszteni, ha az magasabb állami szempontokból kívánatosnak látszott. (A 14. paragrafus.) A kiegyezéskor tehát az egységes Habsburg-birodalom nem két birodalomná, hanem egy kettős birodalomná alakult. A kiegyezés készítői a nemzeti kérdést úgy oldották meg, hogy a kettős birodalomban a hegemoniát a magyar és a német fajra alapították. A többi fajok beolvasztásáról vagy leigázásáról, amivel a 67-es államrendszert a szláv propaganda ma is vádolja, szó sem volt. Mind-egyik használhatta nyelvét, fejleszthette nemzeti kultúráját, annak dacára, hogy a nemzetiségeket ebben az időben még semmiféle nemzetközi megállapodások nem védték.

A kiegyezés után mind a két állam nagy belső nehézségekkel küzdött. Az Andrássy-kormányának Magyarországon be kellett rendezkednie a 48-as vívmányok alapján, de ez a pénzügyi válság miatt csak esztendőknek hosszú kitartó munkájával sikerült. A pártviszonyok ziláltak, bizonytalanok, egészen 1875-ig, amidőn a régi balközép és a Deák-párt fuzionáltak, s megalakult a szabadelvű párt, amely egészen 1906-ig kezében tartotta az uralmat.

Ausztriában először Beust kormányzott, majd Ferenc József császár fiatalkori bizalmasa, gróf Taaffe kapott 1880-ban a kormányalakításra megbízást. A nemzetiségi kérdés Ausztriában mindjárt a kiegyezés után fenyegető módon előtört. Az osztrák kormányok egészen Ausztria szétomlásáig mindent elkövettek, hogy a nemzetiségi kérdést megoldják, de sikertelenül. Taaffe, midőn másodszor miniszterelnök lett, nagy engedményeket adott a csehnek és híres nyelvrendeletével a cseh és a német

nemzetiség között egyenjogúságot teremtett. Ez azonban felkeltette hegemoniájukat féltő németek elkeseredését, de magukat az elégedetlen nemzetiségeket sem sikerült lecsillapítani. Taaffe kormánya alatt Ausztria mégis erősödött gazdaságilag. Ő alatta épültek ki a nagy vasútvonalak, és rohamosan fejlődött Ausztria ipara. Politikáját a „fortwursteln” szóval szokták jellemezni. Egymás ellen kijátszani a pártokat, mindenki vel jőben lenni, akivel a pillanatnyi kormányzati érdek kívánja, egyiket kiengesztelni, a másikat becsapni, így napról-napra tovább tolni a kormány szekerét, — ebből állt a Taaffe-féle államművészet.

Az új Olaszország élete a pápasággal való rendkívül éles konfliktussal kezdődött. Olaszország új kormánya nagy belső bajokkal küzdött, mert össze kellett kovácsolni egy állammá az ezer esztendő óta partikuláris életet élő részeket, ami csak erős centralizációval volt lehetséges. Közben a pápa szívósan ragaszkodott az egyházi állam fentartásához, de hasztalan exkommunikálta az olasz királyt és kormányát, és hasztalan mozdult meg mellette az egész világ katolikussága, a kormány az új állam és pápaság viszonyát szabályozó garanciatörvényt végrehajtotta. Kezdetben az alkotmányos jobboldal kormányoz, 1876-tól kezdve a baloldal. 1878-ban meghalt II. Viktor Emanuel és fia, Umberto követte.

AZ ÁLLAMSZÖVETSÉGEK KIALAKULÁSA

Németországban I. Vilmos császár halálával új politikai éra kezdődött. Az uralkodó személye Németországban rendszerváltozást azért jelentett, mert az alkotmány értelmében túlnagy volt a császár személyes hatalma. A művészetkedvelő, jóakarató, liberális érzületű III. Frigyes császár csak 99 napig uralkodott, 1888 június 15-ikén fia, II. Vilmos követte őt, akiről bátran elnevezhetjük az egész korszakot, amely az ő trónra-

lépésével kezdődik és az 1918-iki összeomlással végződik. II. Vilmos jelleme különös bizarr keveréke volt a jó és rossz tulajdonságoknak, a nagy uralkodói erényeknek s a sokszor ellenszenvet keltő különc hajlamoknak. Okos uralkodó volt, aki azonosította magát népe érdekeivel, de telve volt hűséggel és hangos szereplése sokat ártott Németországnak. Autokrata hajlamu volt, az erős akaratú, önálló egyéniségeket nem tűrte, ezért trónralépése óta Bismarck sorsa meg volt pecsételve. Vilmos maga akart saját kancellárja lenni és a vaskancellár két esztendő huzavona után, mialatt gyakran került összeütközésbe uralkodójával, 1890 március 18-án lemondott. Minden idők egyik legnagyobb államférfiát, ki hazája sorsát tovább akarta, és tudta volna intézni, így döntötte semmiségbe a császári akarat.

Bismarck után a kancellári méltóságban derék központosítások következtek, akik mint jó hivatalnok, odaadó hűséggel kiszolgálták a császári urukat. Caprivi, Hohenlohe herceg, Bülow, Bethmann-Holweg követték egymást; egyik sem jelentett Németország politikájában lényeges irányváltást, nagyjából mindegyik a régi övényen haladt.

A belpolitikában a munkásvédelem kiépítése, a külpolitikában főleg a gyarmatbirodalom kiterjesztése teszik emlékezetessé Caprivi kormányát. Az új kurzus a külpolitikában irányváltást jelentett. Bismarck nem akart szakítani Oroszországgal, de Caprivi már nem újította meg, természetesen a császár kívánságára, az 1884-iki és 87-iki biztonsági szerződést Oroszországgal, hanem egyoldalú, s azóta német szempontból sokat károsított orientációt kezdett az Osztrák-Magyar monarchiával.

Caprivi császárával való nézeteltérései miatt 1894 október 27-ikén lemondott, utóda Hohenlohe herceg lett, az elzász-lotharingiai helytartó, szintén jó hivatalnok, derék, mérsékletes, középutas ember és a császár akara-

tának eszköze. Nagy programmal jött Hohenlohe: a német szárazföldi politikát kiszélesíteni világpolitikává; Németországnak a tengeren a helye, — mondotta egy beszédében. 1898-ban Hohenlohe terjesztette a birodalmi gyűlés elé az első német flottatörvényt, az angolok nem kis rémületére. Itt kezdődik a nagyszabású, tervszerű flottaépítés, melyben nagy szerepet játszott Tirpitz, a volt nagyadmirális, a haditengerészet akkori államtitkára. Még ebben az esztendőben flottaegyesület alakult. Gyarapította a német gyarmatbirodalmat is, a Karolina, a Palau, a Savai és egy sereg egyéb sziget megszerzésével. Utóda 1900 október 17-ikén Bülow lett a Vilmos császári időknek egyik legjelentékenyebb államférfia. Kancellárságához sok fontos törvényalkotás fűződik; ezek között legnagyobb az 1902-iki vámtörvény, amely lehetővé tette az agrárváromoknak minden vonalon való felemelését, annyira, hogy az Osztrák-magyar monarchia területéről agrártermény alig jutott ki Németországba.

A francia köztársaság külpolitikái megerősödése Bismarck bukásával kezdődött. Az első komoly tárgyalások Francia és Oroszország között Carnot köztársasági elnöksége alatt kezdődtek meg, 1887 decemberében. A különben autokrata hajlamú III. Sándor cár, aki kezdetben irtózott a Franciaországgal való szövetségtől, miután a német kormányok az oroszbarátságot felmondták, valóságos franciabarát lett. A négy esztendő tárgyalásoknak az lett az eredménye, hogy 1891 tavaszán létrejött a francia-orosz entente, amit nemsokára katonai konvenció követett. Utána megeredett az Oroszországnak nyújtott francia kölcsönök áradata, amelyek a világháborúig közel 20 milliárd frankot tettek ki.

Franciaország ebben az időszakban több belső megújításon esett át, de a franciák szélső nacionalizmusa, melynek ők mindent alárendelnek, ezeket a belső bajokat diadalmasan legyőzte. A Boulanger-féle kaland

után jött a Panama csatorna világra szóló botránya, amelynek résztvevői közé azonban a francia igazságszolgáltatás irgalmatlanul lesújtott, Lessepst a suezai csatorna nagynevű építőjét sem kímélve. Carnot elnök 1894-ben Lyonban anarchista merényletnek esett áldozatul, utóda Casimir Périer lett, aki azonban 1895 januárjában nem elégedve meg a köztársasági elnök nagyon szűkre szabott hatáskörével, lemondott. Utódává, a kitűnően reprezentáló Faure Felixet választották, aki alatt a francia-orosz szövetség elmélyült; őt Loubet Emil váltotta fel, 1899-ben; 1906-ban Fallières lett az államfő, egy öreg, nem sok vizet zavaró szenátor.

A francia politika hullámzásai belső erők lüktetését és bizonyos kialakulatlanság képét mutatják; gyakran verik fel az ország békéjét politikai bonyodalmak és botrányok, az ország gazdaságilag mégis bámulatoan fejlődött, annyira, hogy Franciaország lett a közvetlen a világháborút megelőző évtizedekben Európa bankárja.

Nagy kavardást keltett a 19. század utolsó évtizedében a Dreyfus-ügy. A zsidó származású kapitányt 1894-ben katonai tittok állítólagos elárulása miatt elítélték. A tisztikar monarchista és nacionalista elemei mérköztek a demokratikus érzelműekkel ebben a hirhedt pörben és az előzőek győztek. A francia belpolitika világra szóló eseménye volt még az egyház és állam elválasztása. A szabadgondolkodó republika, a királypárti szerzetes rendekkel kezdettől fogva éles harcot folytatott, még azután is, amidőn XIII. Leó pápa a harmadik köztársasággal megbékült. A Waldeck-Rousseau-kormány, melynek a szocialista Millerand is tagja volt, 1901-ben törvénnyel tiltotta el a tanítástól az állam által el nem ismert szerzeteseket. A Combes-kormány az összes el nem ismert rendek iskoláit bezáratta. Most már kitört a harc. Az állam 1903 márciusában becsukatta az összes kolostorokat, nem egy helyen katonai támogatással. Hiába való volt a pápa és a papság minden

erőfeszítése, az államhatalom a már megkezdett uton nem állt meg. 1904 májusában visszahívták a vatikáni követet, a Rouvier kormány pedig 1905 februárjában az egyház és állam elválasztásához megkapta a kamara többségét. Utána elkobozták az egyház minden vagyonát.

Az egyháznak és államnak ez a harca sajátságos francia jelenség. Franciaország történetében a forradalmak óta hullámvonalyszerű fázisokat mutat: egyszer az egyházi, máskor a világi, egyház-, vallásüldöző irány van fölényben; napjainkban ismét az egyházas irányzat kerekedett felül.

Franciaország a „perfid Albionnal”, sok évszázados nyugati ellenségével, amióta ott bizonyos németellenes hangulat kerekedett felül, lassankint megbékült. Az 1871 óta gyakran megismétlődő surlódások elkerülésére és a barátság állandósítása végett Delcassé francia külügyminiszter és Lansdowne lord, a Balfour-kormány megbízottja, 1904 április 8-ikán megkötötték az „entente cordiale” néven ismert marokkói egyezményt. A korcsakos jelentőségű egyezménynek az a rövid tartalma, hogy az egyiptomi és a marokkói állapotokon sem Anglia, sem Franciaország nem változtatnak. Az entente cordiale haszna kitűnt az algecirasi konferencián (1906 febr.), ahol Franciaország főleg Angliától támogatva, Németország ellenében nagy előnyöket vívott ki magának a marokkói kérdésben.

Angolországban a liberálisok, miután newcastlei program alapján újból megszervezték pártjukat, az 1892-iki választásokon győzelmet arattak és régi vezetőjük, Gladstone kapott a kormányalakításra megbízást, de 1894-ben váratlanul megbukott. Utóda egy disztíngvált előkelőség, Rosebery lord lett, de csak egy évig maradt, mert Anglia 1895-ben újból választott s akkor az unionista konzervatív koalíció jutott többségre és a kormányt a szélső imperialista Salisbury vette át. Kabi-

netjében helyet foglalt az idősebb Chamberlain, aki valamikor liberális volt, de áttevezett a konzervativizmus vezéire és a legszélsőbb imperialista politikának lett zászlóvivője.

A Salisbury-kormány fejezte be diadalmasan a sudáni háborút (1897), meghódította az Alsó-Nílus vidékét, majd megkezdte a búr háborút 1899-ben.

A búr háború előzménye egy nagyszabású, historiai jelentőségű szervező munka, amelyet Délafrikában a gyémántbányák felfedezője, Cecil Rhodes kezdett meg. Cecil Rhodes, akit hazájában a 19. század legnagyobb államférfiának tartanak, két évtizedes munkával megszervezte a délafrikai angol birodalmat s az ő koncepciója volt egy új nagy angol világbirodalom, amely az Indiai Óceán két partján terül el, és Kalkuttától Fokvárosig terjed. A három évig tartó búr háború aránytalan erőknél, a világ legdemokratikusabb államának és a kis parasztdemokráciának volt tragikus küzdelme. Az angolok terjeszkedni akartak, hogy kizsákmányolják az aranybányákat, viszont a búrok megtiltották az idegeneknek, hogy területükre lépjenek. 1899 májusában megjelent Fokföldön Sir Alfred Millner, Cromer lord¹ egyiptomi munkatársa, és ügyesen provokálta a búrok hadüzenetét azáltal, hogy Krüger búrközvetéséig elnök elé elfogadhatatlan követeléseket terjesztett. Az első esztendőben a búrok fényesen győztek, de már a következő 1900-ik esztendőben az angol kormány vagy százezer főnyi hadsereget dobott le Délafrikába és Roberts lord vette át a fővezérséget. Krüger elnök Európába utazott, de segítséget sehol sem kapott. 1901/902-ben Kitchener vezérlete alatt már kétszáz ezer főnyi angol katona harcolt a fel-

¹ Cromer lord (1841—1917) 1883 óta az egyiptomi kedive tanácsadója volt. Ő rendezte be Egyiptomban az angol uralmat és szervezte meg a közigazgatást.

kelők legyengült csapatai ellen, amelyek Botha és de Wet tábornokok vezérlete alatt küzdenek. A minden segélyforrásból kifogyott búrvezérek 1902 áprilisában megkezdték a tárgyalásokat Kitchenerrel és megállapodtak a békefeltételekben, amelyek szerint a búrok elismerik az angol fenhatóságot s beolvadnak az angol birodalomba, de teljes szabadságot kapnak belügyeikben.

A 19. század három utolsó évtizedében szervezi meg Anglia keletázsiai gyarmatait. 1884-ben Ujguinea kerül angol védelem alá, 1886-ban megszerzik Hátsó-Indiában Birmát, 1890-ben megosztózik Anglia Franciaországgal Nyugat-Afrikán. Az angol nemzet a legkitünőbb gyarmatosítónak bizonyult az emberiség történetében. Az elfoglalt területek lakói uralmuk alatt jól érzik magukat. Az angol uralom nem katonai, hanem gazdasági jellegű lévén, az angol mindenütt nagy gondot fordít a lakosság jólétének emelésére, mindenütt dolgozik, alkot, épít és az európai civilizációt mindenüvé beviszi.

Viktória királyné 1901 január 21-ikén meghalt. Uralmát nem ok nélkül tartják korszakosnak Anglia történetében. Anglia nagysága, dicsősége, ő alatta érte el tetőpontját, az ő több mint félszázados országlása alatt érte el az angol faj csúcspontját, mutatta meg a világnak, mire képes a gyarmatosításban, a szervezésben, az önmaga kormányzásában, láttatta karakterének nagyszerű vonásait, szívós céltudatosságát és szenvedélytelen nyugalomát. Utóda fia VII. Edward lett (1901—1910). Ő is megmaradt szigorúan az alkotmányos formák mellett, de kormányával egyetértésben nagyszabású diplomáciai működést fejtett ki.

Anglia ő alatta lép ki a fényes elszigeteltségből, amely külpolitikáját a Viktória időszak alatt jellemzi. 1902 január 30-ikán az angol kormány szövetséget kötött Japánnal a kínai birodalom és Korea függetlenségének megvédésére és a február 11-ikén publikált szerződés éle Oroszország ellen irányult. Az orosz-japán

háború lezajlása után Anglia közeledni kezd Oroszországhoz is, és 1907-ben létrejön az angol-orosz egyezmény, melyben kimondják, hogy Perzsia északi része az orosz, déli része pedig az angol érdekkör. Angolország politikája ez időtől fogva a világháborúig nyíltan németellenes és szlávbarát.

A konzervatív párt főleg a túlságba vitt védővamos politika miatt, ami a pártban magában is szakadásra vezetett, az 1906 januári választásokon megbukott és a Campbell-Bannerman kormány olyan többséget vitt be a parlamentbe, amilyenhez hasonlóra nem volt példa az angol liberális párt történetében. (A radikálisokkal együtt a liberálisok 400 mandátumot kaptak.) Az 1906-iki új parlamentben tűnt fel először Lloyd George, az éles eszű walesi prókátor, a világháború premierje, és MacDonald, az akkor még kicsiny bölcsőkorát élő munkáspárt vezére. Az új liberális-radikális törvényhozás erősen szociális jellegű, amit az mutat, hogy megkezdik a földreformot, majd egy egész sereg munkás- és gyermekvédelmi és ehhez hasonló törvényt alkottak.

A Balkán, Európa félelmetes tűzfészke, kevés vizet zavar 1907-ig. Románia és Szerbia 1881 óta királyság. Bulgáriában 1887 óta Coburg-Koháry Ferdinánd fejedelem uralkodott, aki jó uralkodó volt, ügyes diplomata, s elsősorban az Osztrák-magyar monarchiával igyekezett jóviszonyban lenni, de az orosz udvarral való barátságot is ápolta. Görögország 1897-ben hadat üzent Törökországnak a krétai lázadás miatt, de vereséget szenvedett. A hatalmak közbenjárására a béke azzal a feltétellel jött létre, hogy Kréta szigete török fenhatóság alatt önálló kormányzatot kap. Ezek az aránylag nyugodt Balkán főbb eseményei 1907-ig.

A Vilmos császári időszakban az államszövetségek kialakulásáig a kisz jelentőségtől megfosztott Balkán-háborúkon kívül két nagy fegyveres konfliktus zajlott le; az egyik a

spanyol-amerikai háború volt 1898-ban, a másik az orosz-japán háború (1904—1905).

Az Északamerikai Egyesült Államok, melyeknek területe 1848 óta a Csendes Óceánig terjedt, a 19. század második felében a világ nagyhatalmasságai közé küzdötték fel magukat. Az 1861/1865-ben lezajlott véres polgárháború után, amelyben Lincoln Ábrahám pártbívei, a rabszolgaság ellenes északi államok győztek, roppant arányú és gyorsütemű a gazdasági fejlődés. Az Egyesült Államok nagypara új termelési módszereivel, jobb munkarendszerével, gyorsan elérte majd túlszárnyalta a konzervatív Európát. 1860-ik évben 31,5 millió lakossága van az Uniónak, 1890-ben 63 millió, a világháború kitörésekor 99 millió.

Az Egyesült Államok kormánya csak a 19. század utolsó évtizedében MacKinley elnöksége alatt kezdett külső területeket szerezni s annektálta a Csendes Óceánban fekvő Sandwich szigetcsoporthoz. Spanyolországgal való összeütközésre a Cuba szigeten és a Filippini szigeteken támadt felkelés adott alkalmat. Az amerikai túlerő gyorsan végzett Spanyolországgal. A spanyol hajóhadat Cavitenál és Santiagonál tönkrevérték, erre megkezdődtek a béketárgyalások Párisban. A békefeltételek értelmében Puerto Rico szigetét és a Philippini szigeteket az Unió kapta, Cuba az Egyesült Államok felügyelete alatt önálló köztársaság lett.

Japán először 1854-ben az Angliával kötött kereskedelmi szerződéssel nyitotta meg Európa előtt kapuit. Az ország azóta bámulatos gyorsasággal fejlődött. A japán nép megáldva ritka szorgalommal s bámulatos utánozó tehetséggel, Európát hamar elérte. 1895-ben régi despotikus kormányformáját az európai parlamentárizmussal váltotta föl, majd a Kínával folytatott győzelmes háborúval (1894—95) Kelet első hatalmasságává emelkedett és Európa figyelmét magára vonta. Oroszországgal Korea miatt ütközött össze 1904-ben.

A japán flotta mindenekelőtt blokád alá vette Port Arthurt, Wladiwostokot, a hadsereg benyomult Koreába és Mandzsuriába. A kitűnően kiképzett, mintaszerűen vezetett japán ármádia egymásután aratta a nagy győzelmeket, először a Jalu folyónál. Augusztus 10-ikén az orosz flotta szenvedett vereséget. A következő esztendő január 2-án a japán haderő Port Arthurt kapitulációra kényszeríti, február 24-ikén Mukdennél Kuropatkin hadserege szenved döntő vereséget; május 27—29-ikén Togo japán admirális Csumánánál az orosz flottát betűszerinti értelemben megsemmisíti. Oroszország a rettentő távolság miatt nem fejtette ki teljes erejét Japánnal szemben, ezért a japán győzelemről és az új keleti nagyhatalmasságról alkotott fogalmak kétségkívül túlzottak voltak. Japánnak a béketárgyalásokon elért sikere valóban nincs is a győzelemmel arányban. A béketárgyalásokat Roosevelt amerikai elnök közvetítésére Portsmouthban kezdték meg és 1905 szeptember 5-én a következő egyezményrel zárták be: Port Arthurt és környékét Japán kapta, Mandzsuriát visszaadták Kínának, a Koreai félsziget pedig, amely miatt a háború kitört, japán fenhatóság alá került.

A vereségnek rendkívül súlyos következményei voltak Oroszország belső viszonyaira. A földalatti Oroszország megmozdult, a merényletek egymást követték, majd nyílt forradalomban tört ki az orosz parasztság. A forradalmat a cári Oroszország kormánya elfojtotta, de a Rettenetes Iván és Nagy Péter cár nevéhez kapcsolódó abszolutisztikus államrendet fel kellett adni; Oroszország alkotmányt kapott, nem európai értelemben vett népképviselőt, felelős kormánnyal, de ettől fogva mégis azon az úton volt, hogy nyugateurópai minta szerint való alkotmányos állammá alakuljon.

Olaszország, a legsúlyosabb bajoktól megszabadulva, belsőleg megszilárdult, amiben Crispi hosszú kormányának volt érdeme (1887—1896). Crispi Tisza Kálmánra

emlékeztető politikus volt, nem nagy alkotó elme, nem merész kezdeményező, hanem tipikus „konszolidáló” művész. Utódai, főleg Giolitti alatt, a pártélet bomlásnak indult, s a politika levegője anarchizmussal és forradalmi szocializmussal meglehetősen megfertőződött. Olaszország mindamelllett céltudatos hatalmi politikát folytatott, amit régi római reminiscenciák tápláltak, de erre ösztönözte sűrű népessége is.

A Habsburg-monarchia életét ennek az időszaknak végén gyógyíthatatlannak látszó belső válságok zavarták. Magyarországon a Tisza Kálmán és Wekerle-kormányok alatt a 67-es rendszer megrögzítettnek látszott, de a Bánffy és Széll Kálmán-érában összes eresztekéi recsegték. A közjogi ellenzék többségre jutásakor (1907—1906) kitűnt, hogy Ferenc József, a különben világszerte tisztelt agg uralkodó később forradalmi elemekkel, nemzetiségekkel, utcai csőcselékkel szövetkezni, semhogy a 67-ben létrejött egyezményből egy jottányit is engedjen. Egyébként ebben az időben már különböző doktrínér tervek jutottak nyilvánosságra a monarchia újjászervezésére (trializmus, Habsburg-egyesült államok).

*

A frankfurti békével kezdődő korszakot a nemzeteknek minden eddigit felülmuló hatalmi versenyé jellemzi. Ezt a jelenséget imperializmusnak nevezzük s értjük alatta a nemzeti hatalomnak minden korszerű eszközzel való kiterjesztését, mindaddig, amíg ennek a terjeszkedésnek más hasonló, de ellentétes irányú erő nem állja útját.

A forradalmak korának romantizmusa a 19. század második felében elpárolgott, a varázslatos jelszavak, mint szabadság, egyenlőség, demokrácia, lassankint devalválódtak. Nagy eszmei zűrzavarban lépte át Európa a XX. század küszöbét. Az imperializmus korában csak érdek és hatalmi szempontok mozgatták a világot, és

szinte magától értetődő, hogy ebből az állapotból egy minden eddigit felülmúló katasztrófának kellett kirobannia.

A VILÁGHÁBORÚ ELŐZMÉNYEI. A VILÁGHÁBORÚ

AZ ELŐZMÉNYEK

Az angol-orosz entente megalakulása óta Európa két nagy egymással szemben álló hatalmi csoportra oszlik: egyik a Hármasszövetség, mely titkos katonai egyezményrel kapcsolta magához 1883 óta Romániát, s barátságos viszonyban van Törökországgal meg Bulgáriával, a másik hármasszövetség francia-angol-orosz entente; ehhez 1907 óta Japán tartozott. Olaszország mint szövetséges nem számított, mert mint tengerparti ország, nem tarthatott olyan hatalmi csoporthoz, melynek Angolország tagja volt, de Ausztriával való barátsága az egyre erősödő déltiroli irredenta miatt nem is volt őszinte. Alkalmi koalíciók régebben is voltak, az ilyenszerű hatalmi csoportosulás azonban ennyire egységes törekvésekkel ismeretlen eddig a történelemben.

Melyik hatalmi csoport volt gyengébb fél? 1907 óta kétségkívül a Hármasszövetség; hiába újították meg a szerződést 1907-ben, majd 1912-ben. A Hármasszövetség a gyengébb, részben a számok törvényénél fogva — a 400 millió lakosságú angol birodalommal állott szemben — részben azért, mert Ausztria-Magyarország a belső nemzetiségi civódások miatt nem alkotott homogén egységet.

A diplomáciai surlódások egymást követik, de 1907 óta Ausztria-Magyarország és Szerbia, s ezzel kapcsolatban Oroszország viszonya látszik a legfeszültebbnek. Az Osztrák-magyar monarchia és Szerbia között a leg-

jobb szomszédi viszony állott fenn évtizedeken keresztül, de miután az Obrenovics-dinasztia utolsó tagját 1903 tavaszán egy katonai összeesküvés balkáni módon eltette láb alól, Karagyorgyevics Péter trónralépésével megszakadt a jó viszony. Az új rezsim Szerbiában új politikai iránynak feltámadását jelentette. A szerb irodalom, a zsurnalisztika azóta harsogták „a nagyobb Szerbia” jelszavát és megszületett a mai Jugoszláviának, a szerbekből, bosnyákokból, horvátokból, szlovénekből álló nagy délszláv birodalomnak terve. Az osztrák-magyar diplomácia jól látta, mi megy végbe a Balkánon. És hogy a nagyszerb álmokat lecsitítsa, különböző módokhoz folyamodott. Az 1906-ik esztendőben lejárt az Osztrák-magyar monarchiával kötött régi kereskedelmi szerződés. Új vámtörvényt léptettek életbe, amely kizárta a monarchia területéről Szerbiának csaknem minden agrártermékét. A vámrendszabály készítői, úgy látszik, azt hitték, hogy Szerbiára olyan csapást mérnek, amely szélsőséges nacionalista álmaiból kiábrándítja, de román nem vált valóra. A vámtörvény kedvezett a magyar agráriusoknak, de csak látszólag, mert az iparcikkek árainak gyors felemelkedése miatt, a várt haszontól elestek, viszont a szerbek az osztrák-magyar ipart bojkottálták, mezőgazdasági termékeik számára máshol kerestek piacot, ipari szükségleteiket pedig a monarchia megkerülésével más országokból, elsősorban Németországból fedezték. 1908-ban az Osztrák-magyar monarchia más, még nagyobb lépésre határozta el magát Szerbia ellen. Aehrenthal külügyminiszter 1908 nyarán a buch-lauai találkozón megnyerte Iswolski akkori orosz külügyminisztert annak a tervnek, hogy a monarchia annektálja az annakidején okkupált két balkáni tartományt, amit 1908 őzén, miután Aehrenthal a magyar kormány támogatását is megnyerte, végre is hajtottak. Bosznia-Hercegovina annexiójának nem volt sok értelme, mert a két tartomány a valóságban úgyszólván a monarchiához tar-

tozott, Szerbia azonban rettentő módon felzúdult. A bécsi külügyi kormány azt hitte, hogy megfélemlítik az izgága szomszédot, de az annexióval épen az ellenkezőjét érte el. A hónapokig tartó hosszú kínos krízisnek, amely már akkor a világháború rémét vetítette Európa szeméi elé, a hatalmak 1909 februárjában együttes jegyzékkel vetettek véget, ami le is csillapította némileg a szerbek ádáz indulatait, Aehrenthal pedig learatta pirhuzsi győzelmének babérját.

Kétségtelen, hogy Németország a másik nagyhatalmi szövetség kialakulása után a bismarcki korszakban gyakorolt diplomáciai egyeduralmát hova-tovább elveszti. Ezt bizonyítja az 1911-iki Agadir-affér is. A marokkoi lázadás jó alkalmul szolgált Franciaországnak, hogy algiri gyarmatbirodalmával szomszédos tartományra a kezét rátegye. De gyarmati igényei Németországnak is voltak, s meg is jelent a császár megbízásából a „Panther” nevű német páncélos cirkáló, hogy ott a német igényekről életjelt adjon. Hosszas tárgyalások kezdődtek, melyeknek folyamán Anglia összefogott Németország ellen Franciaországgal, az eredmény pedig az lett, hogy a Német birodalom kapott ugyan kárpótlást az egyenlítő mentén, de Marokkóból teljesen kiszorították.

A következő esztendőben Angolország és a Német birodalom között felvetődött a tengeri kérdés. Angliát Németország egyre növekvő tengeri hatalma aggasztotta. Egy kölcsönös tengeri megegyezés volt a célja annak a kezdeményezésnek, amely Haldane lord angol hadügyminiszter nevéhez fűződik. (Haldane-misszió, 1912) Sir Ernest Cassel, a németbarát angol politikus, aki az angol kormány nevében Berlinben tárgyalt, azt indítványozta, hogy vessenek véget a rettentő arányú tengeri fegyverkezésnek, amde azzal a feltétellel, hogy Németország ismerje el Anglia vezető pozícióját a tengeren. A megegyezés dugába dőlt, mert Anglia nem volt hajlandó Franciaországgal szemben semlegességet ígérni Német-

országnak, viszont Németország nem volt kapható arra, hogy flottatörvényét az angol kívánságok szerint megváltoztassa.

A boszniai annexió miatt támadt krízis hullámai csak látszólag csillapodtak le. A nagyszerb agitáció semmit sem veszített régi erejéből, Olaszország pedig, melynek szintén nagy ambíciói voltak a Balkánon, szövetségesének dél felé való terjeszkedése miatt még jobban elidegenedett. Ez az eredménye röviden az annexiónak, amelynek látszólag sikeres végrehajtásáért Aehrenthal külügyminisztert, mint az Osztrák-magyar monarchia legnagyobb államférfiát egészig magasztalták. A pánszláv sajtó Oroszországban ez időtől fogva nyíltan hangoztatta, hogy a szlávság és a németiség között előbb-utóbb elérkezik a végső leszámolás órája. Iswolski a buchlaui találkozón a jóakarató belegegyezést csak szinlelte, az annexiót azonban sohasem fogadta el őszintén; ellenkezőleg, titokban lovalta a szerbeket a Habsburg-birodalom ellen, kilátásba helyezve nekik a nagyszerb eszme mennél előbb való megvalósulását. A Balkán tehát tovább forrt, mígnem 1912-ben a Balkán népei nagy elhatározással lepték meg az ámuló világot.

Minden jel arra vallott, hogy a török birodalom végzetes válság időszakát éli. Az ifjú török mozgalom nagy belső átalakulásokat ígért. A Balkán két leg-erősebb, katonailag legjobban megszervezett országa, Bulgária és Szerbia úgylátták, hogy elérkezett a tettek ideje, s 1912 március 13-ikán szövetségre léptek egymással. A szövetségi szerződés értelmében garantálták egymás területét; kimondották azt is, hogy kölcsönösen segítik egymást, ha a nagyhatalmak bármelyike megsértené a Balkán-népek függetlenségét. A Balkán-szövetség megalakulását követő nyári hónapok a legnagyobb nemzetközi feszültségben teltek el.

Ausztria-Magyarország és Oroszország megintették a lázasan készülő balkániakat, de az intelem késő volt:

Montenegró 1912 október 8-án hadat üzent Törökországnak.

A két Balkán-háború igazi valóságukban mutatta be a Balkán népeit. A félműveltség, a fanatizmus, a balkáni kegyetlenség, rettenetes bosszú, mind összekeveredve jelentkeztek a szerencsétlen belső bajok miatt legyengült Törökország elleni hadjáratban. Az ambiciózus I. Ferdinánd bulgár cár kiadta a keresztes háború jel-szavát s a balkániak valóban keresztes hadjáratot viseltek a mohamedánok ellen, halomra gyilkolva mindenütt, aki kezük ügyébe került, nőket, gyermekeket, aggokat. A győzelemért kétségkívül Bulgária tett legtöbbet, utána Szerbia. Harmincnégy esztendőös állami létük alatt erős katonai államokká épültek ki és gazdasági tekintetben is nagyon megerősödtek. A hadjárat Dimitriew Ratko bulgár tábornok nagy győzelmével kezdődik, Kirkilissénél, október 23/24-ikén. A második bulgár hadsereg, melyet Ivanow tábornok vezetett, Drinápoly várost zárta körül. A szerbek négy hadseregben vonultak előre Sándor akkori trónörökös vezérlete alatt és október 22-ikén Pristinát, 23-ikán Novibazárt szállták meg. A törökök igen súlyos vereséget szenvedtek Kumanovnál (október 23.—24-ikén), melyet Zetki basa védett. A balkáni szövetségesek meglepően gyors menetben vonultak délre, úgy hogy október 26-ikán elfoglalták Üszküb városát. A görögök is győztek egész vonalon. A török kormány kétségbeesett. Kiamil nagyvezér november 13-ikán fegyverszüneti ajánlatot tett, de Ferdinánd bulgár király visszautasította és tovább vonult Csataldzsa ellen. A bulgár király nagyratörő büszke terve, hogy az egykori Szófia templom kupolájára feltűzze a kettős keresztet, megbukott a törökök csataldzjai hősie ellenállásán.

A balkáni győzelmek hatása igen nagy volt Európázerte. Hihetetlennek tűnt fel az a gyengeség, melyet a török birodalom tanusított egykori alattvalói ellen

Kitűnt, azonban, hogy a győztes balkániak annak köszönhették sikereiket, hogy a vezetés, de főleg az ellátás, az élelmezés az elképzelhető legrosszabb volt a török hadseregnél. Minthogy a további harc kilátástalannak látszott, Kiamil pasa nagyvezér november 4-ikén fegyverszünet közvetítésére kérte fel a nyugat-európai nagyhatalmakat. December 3-ikán a fegyverszünet létrejött és december 13-ikán már megkezdődtek a béketárgyalások Londonban.

Közben Törökország vezetésében nagy változások mentek végbe. Az Enver-féle forradalom után Mahmud Sefket lett a nagyvezér és a háború újból megkezdődött, de a hadiszerecse a török fegyvereknek most sem kedvezett. Március 6-án elesett Janina, március 15-én a görög sereg kikötött Samos szigetén, majd március 26-ikán szivós, véres ostrom után elesett Konstantinápoly kulcsa, Drinápoly. A helyzet 1913 márciusában halálosan komoly volt. Az Osztrák-magyar monarchia külső kormányától tartott, hogy Oroszország váratlanul beavatkozik. A gyanut megerősítette az orosz próbameozgósítás, amelyre az Osztrák-magyar monarchia hasonló részleges mozgósítással felelt, de a hatalmak hosszszas fáradozásai után végre létre jött az ideiglenes béke (május 30).

Románia a harcok folyamán néma szemlélő maradt, pedig fájlalta, hogy az 1878-iki tárgyalásokon nem kapott meg bizonyos bulgár területet. A román beavatkozásra maguk a szövetségesek kitűnő alkalmat szolgáltattak. Már a harcok folyamán látható volt, hogy a győzők nem fognak bajtársias módon megosztolni a dús zsákmányon; a történelmi múlt nélkül való népekben hiányzik az ehhez szükséges bölcs mérséklet és fegyelem. A győzők valóban összeveszték a zsákmányon. Szerbiának az volt a legfőbb óhajta, hogy Albániáért, amelyet az adriai kikötő miatt szeretett volna megkaparintani, dél felé kapjon kárpótlást. Ferdinánd cár panaszkodott,

hogy a szerbek el akarják ragadni Macedoniát, amely bulgár lakosságú és Bulgária ebben a kérdésben semmiféle engedékenységre nem kapható. Oroszország szigorú értelme nem használt. Junius 26-ikán újból megkezdődött a háború, most már Bulgária és Szerbia és az utóbbival tartó államok között, az előbbinél is nagyobb elszántsággal és dühvel.

Bulgáriának, melynek az eddigi harcokban is orosz-lánrésze volt, most már négy ellenséggel, Szerbiával, Romániával, Montenegróval és Görögországgal kellett verekednie. Az orosz kormány Szerbiát és szövetségeseit támogatta, mert Bulgária hármasszövetséghez állott közelebb, Románia pedig a franciáktól kapott biztatást. Julius elején a harc az egész Balkánon újból fellángolt. Minden erő megfeszítésével, vadul, balkáni módon folyt a háború, s a veszteségek sokkal véresebbek és nagyobbak mint a török elleni harcokban voltak. Bulgária minden vonalon vereséget szenvedett, és valóban a legkétségbeejtőbb helyzetbe került. Közben Törökország is észbe kapott; a török kormány kijelentette, hogy a londoni megállapodásokat nem tartja önmagára nézve kötelezőnek, mire Enver bey július 22-ikén Drinápoly várost minden harc nélkül bevette. Románia fegyverszünetet követelt, és maga ragadta meg a kezdeményezést. Julius 30-ikán Pasics szerb, Wukotics montenegrói miniszterelnökök, és Venizelosz görög miniszterelnök a Balkán politikai irányítója, ki ebben az időben a világsajtóban a „Balkán Bismarckja” melléknevet kapta, megjelentek Bukarestben és Majorescu román miniszterelnök elnöklése alatt megkezdődtek a béketárgyalások. A Balkán rendjét szabályozó bukaresti béke 1913 augusztus 10-én jött létre. Főbb határozatai a következők: Bulgária lemond Szilisztriáról és Turtukai vidékéről Románia javára. A szövetségesek mind jelentékeny területi gyarapodásban részesültek, Bulgáriát kivéve, amely csak 17 ezer négyszögkilométerrel növelhette meg területét,

minthogy Drinápolyt és Kirkilisét Törökországnak vissza kellett adnia. De a győztesek annál jobban megduzzadtak: Szerbia 39 ezer négyszögkilométer területet s vagy másfél millió lakost kapott, Görögország 60 ezer négyszögkilométert, 1,600.000 lakossal, Románia 8300 négyszögkilométert, 302.000 lakossal, Montenegró 6000 négyszögkilométert nyert a béke értelmében és 15 ezer új lakost. Az Osztrák-magyar monarchia és Németország együttes követelésére Albániából külön önálló fejedelemséget szerveztek és a hatalmak Wied Vilmos német herceget nevezték ki fejedelemmé.

A balkáni háború Európa politikai életében mélyreható következményekkel járt. A háború óta megjelent diplomáciai aktákból kitűnik, hogy surlódások a hatalmi csoportokat alkotó államok között is fordultak elő. Németországnak például nem tetszett Albánia, az új Balkán-állam, de Ausztria-Magyarország kívánságára beleegyezett. A mostanában napfényre került dokumentumok azt is mutatják, hogy a bécsi politikai körök szerettek volna rácsapni Szerbiára, abban a hiszemben, hogy egyszer s mindenkorra véget vetnek a veszedelmes magyar-szerb propagandának. A német külügyi kormány azonban Bécsset leintette. Kétségtelen, hogy Németország a balkáni zűrzavarok folyamán békebarátnak mutatkozott. Hogyan viselkedett ebben a válságos időszakban Franciaország, a dokumentumok hiányában még nem tudjuk pontosan megállapítani. Mint a balkáni háborúk legfontosabb következményét, kétségtelenül meg lehet állapítanunk hogy a Hármasszövetség és a Hármasszövetség ellentétei jobban kiéleződtek. Az intrikák a kulisszák mögött megkezdődtek, az izgatás a sajtóban egyre erősödött, különösen a németellenes pánszláv és már régóta németellenes angol sajtóban. Az 1912-iki új német flottatörvény a Haldane-féle akció bukása után még jobban felkorbácolta Angolország féltékenységét. A nagyhatalmak elkezdnek fegyverkezni, minden

eddigit felülmúló mértékben, főleg Orosz és Franciaország. Az entente politikusai Németországot vádolták a mértéket alig ismerő fegyverkezéssel, de azóta bebizonyult, hogy a német birodalomnak Belgium megrohanásakor nem volt nagyobb hadserege mint a jóval kisebb népességű Franciaországnak. Franciaország 1913-ban életbeléptette a három éves katonai szolgálatot, ugyanakkor a tartalékban eltöltött időt 45 éves életkorról 48-ra emelte. A következő 1914-ik év tavaszán valóban puszkaporos volt a levegő. Az idegesség, féltékenység, feszültség, melyhez gazdasági válság is hozzájárult, olyan különös háború előtti atmoszférát teremtettek, amelyet találon úgy jellemeztek, hogy ha az egymással szemben álló felek valamelyike a háborút meg nem üzeni, az ágyuk maguktól sülnek el.

A háborúban számításba jehető összes erőforrásokat tekintve, kétségtelenül a Hármasszövetség a gyengébb fél, hiszen Olaszország már alig számított, de Románia szövetségi hűsége is kétes volt. Romániával a titkos egyezményt 1913 február 5-ikén megújították, de az osztrák-magyar diplomáciai levelezésből azt látjuk, hogy a monarchia közös kormánya Románia szövetségi hűségében nem hitt. Románia már régóta, az 50-es esztendőktől, aspirált Erdélyre, a bukaresti béke után pedig a monarchia területi integritását fenyegető „nagyobb Szerbia”-mozgalomhoz a „nagyobb Románia”-mozgalom járult, amely nem kevésbé volt fenyegető mint az előbbi.

Mik voltak tehát a világháború előkészítő okai? Az előzmények alapján ezeket a közvetett okokat nem nehéz összefoglalnunk. A távoli közvetett okok láncolatát 1871-ig a frankfurti szerződésig vihetjük vissza. Itt kezdődik Európa új fejlődésének korzaka, amelyet általában a fegyveres béke korának neveznek. Láttuk, hogy alakult ki a szövetségesek rendszere, amit természetesen a militarizmus, a minden eddigit felülmúló

fegyverkezés követett. Az összes nagyhatalmak, sőt a kisebb országok is, alkalmazták a „si vis pacem, para bellum” hamis elvét, amely szükségképpen előbb-utóbb háborúra vezetett. Az államfők, a kormányok, a népek, illetve képviselőik nélkül döntöttek a háború és béke kérdéseiben, a vezérkarok munkáját a legteljesebb titokzatosság fedte. A lelkeket állandóan inficiálta a 19. század új nagyhatalmassága, a sajtó, amelynek hangját, céljait könnyen lehetett szabályozni, úgy, amint azt a kulisszák mögött dolgozó rejtett hatalmasságok érdekei kívánták.

Az első és legfőbb ok kétségkívül a török birodalom bomlása volt. Emiatt állott elő a feszültség Ausztria-Magyarország és Oroszország között. Ennek szálat 1878-ig a berlini kongresszusig és a boszniai okkupációig nyulnak vissza. Oroszországot dél felé, Konstantinápoly és a Dardanellák felé való terjeszkedésre gazdasági okok is kényszerítették: nem volt elegendő kijárata a világ-tengerre. Ehhez járultak még a régi bizanti tradíciók, az újkor legveszedelmesebb faji imperializmusa, a pánszlávizmus. Az ellentét a Habsburg-monarchia és Oroszország között az annexió válságig csak lappangtak, de ekkor előtörték teljes nyíltsággal.

A francia-német ellentét 1871 után valamelyest eltempultak, mert Franciaország új gyarmatok megszerzésében talált kárpótlást, de 1900 után felütötte fejét a gyarmati versengés, amely 1905-ben, majd 1911-ben már előre vetette a francia-német háború rémét.

Körülbelül 1900-ban kezdődtek az angol-német ellentétek is. Ezek főleg gazdasági természetűek voltak. Németország 1871 után gazdaságilag olyan gyorsan fejlődött, hogy a 20. század első évtizedében Anglia gazdasági egyeduralmát megtörte. Közvetlen a világháború kitörése előtt 18 milliárd márkára rugott a német birodalom külkereskedelmi forgalma, ugyanakkor Angolországé 24 milliárd márkát tett ki, tehát 3:4 arányban

állottak egymással. A Német birodalom amerikai gyorsasággal fellendült ipari termékeinek piacokat keresett és tekintetét főleg dél felé vetette. A Balkánt az osztrák-magyar-szerb vámháború után egy kettőre megszerzte és tovább tört dél felé. A bagdadi vasutat a Német bank finanszírozta, de leginkább Berlin-Bagdad koncepció rémitette meg Angliát, mert indiai útját látta veszélyeztetve. Az angol Northcliffe-sajtó 1904 óta a germanofóbiát tervszerűen szította. Közben Anglia és Franciaország között teljes szolidaritás jött létre, majd tengeri egyezményt csinált az angol kormány 1914-ben Oroszországgal.

Ámbár a hatalmak kölcsönösen fegyverkeztek, s háborús szellemben neveltek fel két nemzedéket és szelvében elismerték a háborút mint a politika folytatásának bizonyos esetekben megengedett eszközét, nem lehet azt mondani, hogy a háború gondolata túl népszerű lett volna. Minden józan eszű ember sejtette, hogy a modern fegyverek tökéletessége mellett egy nagy háború rettenetes katasztrófát, szörnyű anyagi és embervesztést zúdít a hadviselőkre. Tagadhatatlan viszont az is, hogy a nagyhatalmaknak voltak ambícióik és győzelmes háborútól sokat reméltek: Ausztria-Magyarország el akarta háritani a nagyszerb veszedelmet, helyre akarta állítani megcsorbult presztízsét, a német imperialisták nagy német érdekszféráról álmodtak, mely a birodalom határain túl messze délre egészen a Perzsa öbölíig nyulik; Franciaország vissza akarta kapni 1871-ben elvesztett tartományait; Anglia világbirodalmát szerette volna kiszélesíteni; Szerbia és Románia el akarták ragadni Magyarország egyes részeit. . . . Háborús céljai minden hatalomnak voltak s a győzelmes háborún mindegyik akart nyerni valamit, tehát az összes hadviseltek felelősek kisebb nagyobb mértékben. (Sidney Br. Fay).

Mint a világháború kitörésének közvetlen oka, Fe-

renc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása szerepel. Ferenc Ferdinándnak különös bizarr tervei voltak a monarchia megmentésére¹ és Magyarország önállósági törekvései nem voltak szimpatikusak, azok a vádak azonban, hogy ő háborút akart volna Szerbia ellen, s be akarta kebelezni a Habsburg-birodalomba Szerbiát, igaztalanok. Ferenc Ferdinánd 1914 tavaszán Konopistban összejött a német császárral, aki őt Tirpitz nagydmirális társaságában látogatta meg, az az állítás azonban, hogy itt a Szerbia ellen készülő háborús terveket beszéltek volna meg, mesének bizonyult. Nemsokára a konopisti találkozás után lement megszemlélni a boszniai hadgyakorlatokat, személyének védelmére azonban nem történtek meg a kellő óvintézkedések. Így esett áldozatul feleségével együtt Szerajevóba való bevonuláskor annak a II. Sándor cár meggyilkolásának analogiájára végrehajtott gyilkos merényletnek, melyet Dimitrijevic Dragutin szerb vezérkari ezredes szervezett meg a szerb kormány tudtával (július 28).

A gyilkosság s a nyomozás az Osztrák-magyar monarchia vezető köreiben most már eloszlott minden habozást. Az előzetes vizsgálat kétségtelenné tette, hogy Belgrádban a gyilkos merénylet előkészületeiről tudtak, de a bécsi intézőköröket nem értesítették róla kellő formában. Elhatározták a Szerbiával való leszámolást. Tisza István magyar miniszterelnök július elején benyújtott memorandumában az esetleges világháború veszedelmeitől félve, őva intett a háborús beavatkozástól. A július 14-iki döntőjelentőségű közös minisztertanácson azonban megnyerték. Miért engedett Tisza

¹ A háború óta napvilágra került forrásaink azt bizonyítják, hogy Ferenc Ferdinánd valami Habsburg-szövetséges birodalomról, Habsburg-egyesült-államokról, álmodott. Az volt a szándéka, hogy terveit Magyarország ősi jogaira való tekintet nélkül könyörtelenül végrehajtsa. L. Leopold von Clumeky, Erzherzog Ferdinands Wirken und Wollen. Berlin, 1929.

a hosszú rábeszélésnek? Erre a kérdésre csak azt felelhetjük, amit a világháború összes történetírói: nem tudjuk biztosan. Valószínűleg bizott a német szövetségi hűségben és Berchtold előadása alapján úgy látta, hogy a monarchia elleni nagyszerb propaganda Magyarország területi épségét is veszélyezteti. Tisza magatartása Magyarország felelőssége szempontjából kétségkívül fontos, de Magyarország felelőssége vagy felelőtlensége nem tisztán azon múlik, hogy Tisza miképen viselkedett ezekben a válságos napokban. Azoknak, akik Magyarország büntetlenségét igazolni akarják, ki kell mutatniok azt is, hogy Magyarországnak nem voltak Ausztriával azonos hatalmi céljai és ami még ennél is fontosabb: Magyarország nem rendelkezett szabadon önmagával, legfontosabb nemzeti jogunkat, a hadüzenet és békekötés jogát, a hadsereg felett való rendelkezés jogával együtt a közös, de valóságban osztrák külügyi hatalmasságok gyakorolták.

A Szerbiához küldött ultimátum valóban igen szigorú hangú volt és nem lehetett rá más válasz, mint háború. Egyet kell értenünk egy kitűnő amerikai történetíróval, (Sidney Bradshaw Fay) aki azt mondja, hogy a hatalmak nem követtek el mindent, ami a háborút megakadályozhatta volna. Ez azonban nem igazolja a felelősséget, amit a versaillesi békekonferencián a legyőzöttek nyakába akasztottak. Világrendről van szó ennek a kérdésnek vizsgálatánál, mely a szuronyok hegyére volt építve. Minthogy Európa két ellenséges táborra szakadt, nem volt túlságosan fontos, ki kezdte az ellenségeskedést, mert egy vagy két esztendő múlva provokálta volna a másik fél. Biztosra vehetjük, hogy Oroszország néhány esztendő múlva jobban felkészülve talált volna ürügyet arra, hogy a Balkán dolgokba beavatkozzék. Az elkerülhetetlennek látszó összeütközésre minden előkészület megtörtént; ott volt az 1914-ben létrejött francia-orosz flottaegyezmény, amely kiegészítője

volt az angol-orosz flottaegyezménynek, melyet két évvel azelőtt kötöttek.

Az utolsó napok eseményei még nincsenek teljesen tisztázva; az elfogulatlan kutatók előtt csak az látszik elvitázhatatlannak, hogy a július 31-iki orosz általános mozgósítás tette elkerülhetetlenné a háborút. Utána jött a német hadüzenet Franciaországgal (augusztus 3.), de ekkor Franciaország már elrendelte az általános mozgósítást, augusztus 4-ikén hadat üzent Anglia, válaszul Belgium semlegességének megsértésére, ami német részről kétségkívül hiba volt. Így következett be a negyedik világháború, az európai emberiségnek a harminc éves háború óta legnagyobb katasztrófája.

A VILÁGHÁBORÚ LEFOLYÁSA

A világháborúban az eddigi hasonló konfliktusokban résztvevő összes államok részt vettek, kiegészülve az egyetlen amerikai s az egyetlen ázsiai nagyhatalommal: az Egyesült Államokkal és Japánnal. Olaszország megtagadta a részvételt a Hármasszövetség oldalán, arra hivatkozva, hogy kötelezettsége csak védelmi háborúra terjed ki.

A háborút elítélő (kozmpolita, pacifista) áramlatok, a háborút elítélő politikai pártok (radikálisok és szocialisták), az egyházak pacifista állásfoglalása, gyengének bizonyultak az általános háborús akarattal szemben. A központi hatalmak a győzelemnek kisebb reményével vették fel a harcot, mert a Hármasszövetség nem vált be. Igaz, hogy több hasznát vették Törökországnak, amely nyíltan szint vallott, majd 1914 november 12-ikén hadat üzent Oroszországnak, Franciaországnak, Angliának, felsorakoztatva maga mögé az egész mohamedán világot. Japán beavatkozása abból állt, hogy szeptember végén 23 ezer emberrel megszállta Csingtau szigetét. Bulgária, mely a központi hatalmakkal szintén jó viszonyban volt, égett

a vágytól, hogy a rajta egy esztendővel azelőtt elkövetett gyalázatot a szerbekben megtorolja, de csak később avatkozott be, a következő esztendőben, a Szerbia elleni nagy offenzíva kezdetén.

A különböző nemzetközi egyezmények mindjárt kezdetben felborultak. Bebizonyult, hogy nemzetközi megállapodások, amelyeknek komolyságában sokan oly naívvul hittek, háború idején megsemmisülnek, hiszen a hadviselők hadi sikereiket épen annak köszönhették, hogy ezeket a nemzetközi egyezményeket áthágták. Két fontos nemzetközi egyezmény semmisült meg: az egyik Belgium semlegessége, melyet az 1830-iki londoni egyezmény garantált, a másik a semleges országok tengeri hajózásáról szóló 1856-iki párizsi deklaráció.

A német hadvezetőség Nyugaton hét nagy hadsereget indított útnak Franciaország ellen. Az első hadsereget Kluck tábornok, a 2-ikat Bülow, a 3-ikat Hauser, a 4-iket Albrecht württembergi herceg, az 5-iket Vilmos porosz trónörökös, a 6-ikat Rupprecht bajor trónörökös, a 7-iket pedig Heeringen tábornok vezette. A németek mindjárt augusztus első napjaiban átgázoltak a belga határon és Emmich tábornok vezetése alatt augusztus 7-ikén elfoglalták Lüttich erődjét. A belga erődök, amelyek korántsem voltak olyan erősek és modernek mint általában gondolták, a német nehéz ütegek tüzeiben összeomlottak, mint a kártyavár. A németek augusztus 20-án már körülzárták Brüsszelt, augusztus 20-ikán hatalmas győzelmet arattak a Metz és Vogesek között, majd 23-ikán Neuchateau mellett verik meg a franciákat.

A franciák a németek első nagy győzelmének hatása alatt nem veszítették el lélekjelenlétüket. Az angol segítség rögön megérkezett, ami bátorítólag hatott. A kormányt gyorsan átszervezték; a miniszterelnök Viviani maradt, a külügyeket Delcassé, a hadügyet Millerand, a pénzügyeket Ribot vette át, s belépett a kabinetbe

két szocialista: Sembat és Guesde. Közben a németek folytatták győzelmes előnyomulásukat. A St. Quentin melletti nagy csatát, ahol a franciákat igen súlyos vereség érte, egyik legnagyobb fegyverténynek tartják. A Reims és Verdun közötti győzelem után (augusztus 31) a francia kormány jónak látta elhagyni a fővárost és szeptember 3-ikán Bordeauxba költözött. A franciák bizalma azonban nem csökkent; már az első nagy harcokban megcáfolták azt a híresztelést, hogy a francia hadsereg csak operetthadsereg, amely komolyabb hadműveletekre nem való. Milyen nagy volt a bizalom a szövetségeseknél, mutatja az is, hogy szeptember 6-ikán Grey angol külügyminiszter, Cambon francia nagykövet, Benkendorff orosz nagykövet, megállapodást kötöttek, s kölcsönösen kötelezték egymást, hogy békét csak együttesen kötnek. A következő nap a németek Maubeugenél hatalmas győzelmet arattak, de utána hirtelen ellenük fordult a hadi szerencse, s bekövetkezett a világháború történetében fordulópontnak tartott marnei visszavonulás. Ezt a stratégiák és a hadtörténetírók azóta sokféleképp magyarázzák. Kluck tábornoknak szemére vetik, hogy túl gyorsan és vakmerően ment előre, azt is állítják, hogy a francia diadal tisztán a véletlen műve volt. Egyesek szerint nem is Joffrenak, a francia generalisszimusnak, hanem Galliénnak, Páris parancsnokának volt az érdeme. Annyi kétségtelen, hogy Joffre tábornok a Marne mellett a legalkalmasabb helyen, a legalkalmasabb pillanatban ment át minden rendelkezésre álló erővel ellentámadásba, és győzött; a németek Aisne mögé vonultak vissza. Rendkívül nagy stratégiai jelentősége a Marne melletti francia győzelemnek az volt, hogy a szemben álló erők egyenlőnek bizonyultak, azután a mozgó harc megszűnt, ami végét vetette annak a kezdetben láplált csalfa reménységnek, hogy a háború néhány hónap alatt, gyorsan befejeződik. A nagy stratégiai elgondolással, taktikai művészettel végrehajtott nagy

csaták egyelőre megszűntek, s megkezdődött a lövész-árokharc. Antwerpen esett október 9-ikén, de a németek egyelőre nagy győzelmet nem aratnak. Állóharc kezdődik, a modern technika összes vívmányainak felhasználásával.

Keleten az orosz hadsereg, melynek egy részét már tavasszal mozgósították, gyorsan megjelent a csatamezőkön, s az osztrák-magyar hadsereg jelentéktelen részleges győzelmei után egyik diadalt a másik után aratta. Augusztus 20-án Rennenkampf tábornok betört Kelet-Poroszországba, de az oroszokat a németek megállították előnyomulásukban, sőt Hindenburg tábornok augusztus 29-ikén Tannenberg mellett (a Mazuri tavaknál) a világháború egyik legfényesebb győzelmét aratta. A Dankl és Auffenberg-féle osztrák-magyar armádia Krasniknál látszólag fényes győzelmet aratott a Plehwe-féle orosz hadseregen, de alig hogy kikürtölték a hadijelentések a sikert, mindkét hadsereg kénytelen volt nagy veszteségekkel visszavonulni. Észak-keletről, Keletről lassan nyomultak előre az orosz hadsereg nehéz mozgású tömegei; szeptember 3-ikán már esett Lemberg majd rövidesen körülzárták Przemysl várát is.

Az ententehatalmak Churchillnek, az angol haditengerészet polgári lordjának indítványára offenzívát kezdtek 1914 őszén a Dardanellák ellen, de az ostrom veszteségteljes visszavonulással végződött. De súlyos vereséggel végződött 1914 decemberében az osztrák-magyar haderő négy hónapos offenzívája is Szerbia ellen. A példátlanul rossz vezetés az Osztrák-magyar monarchiának körülbelül 400 ezer emberébe került, ami alig volt kevesebb, mint a szerb hadsereg egész létszáma.

A következő 1915. esztendő nagy csatái a központi hatalmak fölényét mutatják. Az orosz hadsereg, amely kezdetben nagy számbeli túlsúlyban volt, úgy az osztrák-magyar, mint a német haderőkkel szemben, a Kárpátok gerincén felmorzsolódott. A központi hatalmak 1915

májusában a gorlicei áttöréssel, melyet Conrad osztrák-magyar vezérkari főnök és Mackensen német tábornok együttesen terveztek, az oroszokra döntő csapást mértek, s a tavaszi, majd a nyár folyamán újból megkezdődő offenzívával az oroszokat Galiciából Bukovinából és Lengyelországból is csaknem teljesen kiszorították, s 1915 őszén több mint ezer kilométeres, a Balti tengertől a román határig terjedő fronton állóharc kezdődött.

A központi hatalmak Szerbián is fölényes győzelmet arattak ugyanez év őszén Mackensen és Kövess tábornokok által végrehajtott offenzívában. Ebben a harcban már Bulgária is beavatkozott, amely szeptember 6-ikán a központi hatalmakkal szerződéses viszonyba lépett.

Olaszország 1915 tavaszán feladta semlegességét, annak dacára, hogy Ausztria jelentékeny területi áldozatok árán is hajlandó lett volna a beavatkozástól visszahúzó tartani. Sonnino olasz külügyminiszter 1915 február óta tárgyalt az ententtal és a szerződés, — miután Oroszországgal megegyeztek arra nézve, hogy Dalmácia és Istria győzelem esetén Olaszországhé lesz, — 1915 április 26-ikán létrejött. Olaszország május 23-ikán a központi hatalmaknak megüzente a háborút. Görögországot, melyet az entente-hatalmak szintén rá akartak bírni a beavatkozásra, a német diplomácia még nagy nehezen féken tartotta.

Az 1915. esztendő végén s a következő év elején a központi hatalmak kétségkívül igen fényesen állottak, de az entente viszont korlátlan úr volt a tengeren. A német hadvezetőség elhatározta, hogy Franciaországra döntő csapást mér. Falkenhayn vezetésével nagy előkészületek után támadást kezdtek a verduni erődök ellen. A franciák heroikusan küzdöttek, és szörnyű (több mint 400 ezer) embervesztéssel megvédték Verdunt. Májusban Ausztria-Magyarország kezdett offenzívát a déltiroli fronton Olaszország ellen, amely

győzelmesen haladt előre, míg a keleti harctéren június elején meginduló Brussilov-féle orosz támadás megállásra nem kényszerítette. Brussilov tábornok példátlan emberpazarlással csak részleges sikert ért el. Bukovinában eljutott a Kárpátokig, a galíciai és a lucki frontszakaszt pedig áttörte.

Az entente tárgyalásai Romániával már a háború elején megkezdődtek, de addig, amíg Károly király élt, nem kecsegtettek sikerrel. Az ígéretek és nógatások 1916 július 16-ikán végre sikerre vezettek, Románia feladta semlegességét és csapatai augusztus 27-ikén, a hadüzenetet követő napon betörték Erdélybe. A központi hatalmak meg nem rendült katonai erejét mutatja, hogy József főherceg, Károly trónörökös és Mackensen tábornokok vezetésével megindult ellenoffenzíva olyan sikert ért el, hogy decemberben már a román főváros is elesett.

A keleti harctéren nem sikerült kiküszöbölni a csorbát. Az egész keleti front főparancsnokává Hindenburg tábornokot tették meg, aki maga kritikus időpontnak tartja ezt az időszakot a világháború történetében s bevallja, hogy a központi hatalmak tartalékai már kezdtek gyengülni.

Ez év november 2-án meghalt Ferencz József. Utóda a jóakarató, de kissé habozó és rossz emberismerő Károly császár és király azzal az elhatározással kezdte meg uralkodását, hogy a vérontásnak végét veti minden rendelkezésre álló eszközzel. A tragikus véget ért uralkodóból nem hiányzott a jóakarát, de nem értette a módját annak, hogyan kell megcsinálni a különbékét, tanácsosai pedig el voltak ragadtatva a hadvezérektől, akik mindent a végső győzelem egyetlen kártyájára tettek. Tiszát, a monarchia legnagyobb és legenergiusabb államférfiát menesztette, s egy fiatal tapasztalatlan politikusra bízta Magyarországon a kormányzást, meglehetősen kritikus időben.

December 18-ikán Woodrow Wilson, akit újból megválasztották az Egyesült Államok elnökévé, békeajánlatot tett a hadviselőknek, de nagy általánosságban mozgó béketervezete nem talált meghallgatásra. Az entente erejének, főleg materialis fölényének tudatában a végső győzelemig akarta már vinni a háborút, és felelős hangadói december 30-ikán, majd 1917 januárjában kijelentték, hogy a „háború okozóival” csak akkor tárgyalnak, ha őket legyőzték. Feltételeik különben is rendkívül súlyosak lettek volna, mert nem kevesebbet követeltek, mint az összes megszállt területek kiürítését, Belgium, Szerbia, stb., helyreállítását, Elzász-Lotharingia visszaadását, ettől pedig visszariadt a német hadvezetőség. A németek ekkor Tirpitz nagyadmirális és Ludendorff vezérkari főnök tanácsára 1917 januárjában megindították a korlátlan tengeralattjáró harcot, ami aztán végzetes hatással volt a háború kimenetelére, mert csaknem bizonyos, hogy Amerika a korlátlan tengeralattjáró harc proklamálása nélkül nem avatkozott volna be fegyveresen az európai kontinens harcába.

Az Egyesült Államok kormánya az amerikai kereskedelmi hajók nemzetközi jogellenes elsüllyesztésére hivatkozva február 3-ikán megszakította a diplomáciai kapcsolatot Berlinnel, április 5-ikén pedig Wilson elnök megüzentte a háborút. A szövetségesek most már felkészültek a háborúnak végsőkéig való folytatására. Angliában 1916 december 12-ikén Lloyd George állt a koalíciós kabinet élére, ami a hadviselésben új erőt jelentett, mert az új angol kormány a hadviselés szolgálatába állította az összes rendelkezésre álló nemzeti erőket.

Közben a cári Oroszország kidőlt a harcolók közül, amit előre lehetett látni. A szemérmetlen népnpyúzás, a korrupció, a gyalázatos csinovnik-uralom, a Brussilov-offenzíva szörnyű véráldozatai elkeserítették az orosz tömegek lelkét. A cárizmus, ha a háború közbe nem

jön, lassankint átalakulhatott volna modern, demokratikus állammá, a világháború sulya alatt azonban szűkségekben össze kellett roppannia. A kormányt Lwow herceg vette át, de az új politikai éra vezető szelleme Kerenski volt, aki a hadügyminiszterséget vállalta. Kerenski ritka nagyerejű demagóg volt, nem a tettek embere; demokráciát akart, minthogy azonban a demokráciára Oroszországban nem volt előkészítve a talaj, az ország október végén belezuhant a bolsevizmusba, s ennek korbácsi alatt nyög egészen maig.

Károly császár és király aki komoly békés szándékokkal volt eltelve, 1917 áprilisában sógora, Sixtus páрмаi herceg közvetítésével titkos tárgyalásokat kezdett az entente-al (Poincaré elnökkel és az angol királlyal), de jószándékát nem tudta végrehajtani, s következő esztendőben, a titkos tárgyalások nyilvánosságra jutása után Cannossát kellett járnia Spaa-ban a német császárnál.

Az osztrák-magyar hadsereg 1917 októberében offenzívát indított Olaszország ellen és a győzelmes csapatok a Piaveg hatoltak előre. A váratlanul nagy győzelem Cadorna fővezér állásába került, de ez volt a monarchiának utolsó nagy harctéri sikere. A háború november 15-ikén újabb fordulatot vett. A francia kormány élére a vad energiájú Clemenceau került, a francia hatalmi akarat kiméretlen megszémélyesítője, aki a kormányt ezzel a jelszóval vette át: „La guerre rien que la guerre!” — „Háborút, semmit se csak háborút!”

1918 elején a nagy tragédia gyors ütemben közeledik a végső kibontakozás felé. Ludendorff tavaszi offenzívája, melynek végrehajtására a Keleten (bresztlitovszki béke után) felszabadult összes erőket bevonta, csak részleges sikereket ért el, de a német hadsereg felmorzsolódott. A szövetséges hadseregek élére Foch marsall került, aki a második marnei csata után ellentámadásba ment át azzal az eltökélt szándékkal, hogy a támadást

megállás nélkül a végső győzelemig folytatja. A háború ebben az időben már a gépek csatája. Nyilvánvaló volt, hogy az győz, ki tovább bírja emberrel, gépekkel, hadiszerrel. Az osztrák-magyar csapatok piavei offenzívája (junius) összeomlott, s az összeomlás a központi hatalmak verhetetlenségébe vetett hitet idehaza is megrendítette. Bulgária kapitulációja (augusztusban) már a vég kezdetét jelentette. De nemcsak a külső front omlott össze, hanem összeomlott a belső front is, a központi hatalmak kimerültek fizikailag és kimerültek lelkileg. A friss amerikai erőktől támogatott entente-hadsereg egymásután gázolta le a németek megerősített állásait, amelyeket mindenki bevehetetlennek gondolt, bent az ország belsejében pedig mutatkoztak a forradalom előjelei. A német hadvezetőség a további küzdelem reménytelenségét látva, hogy a teljes összeomlást elkerülje november 6-án fegyverszünetért folyamodott.

A forradalmak, melyek az összes legyőzött országokban felütötték fejüket, úgy tekinthetők, mint az összeomlásnak szinte elkerülhetetlen kísérő jelenségei. Németország és Ausztria szerencsésen megúszták az összeomlást; átestek rajta kisebb megrázkódtatásokkal, átmehtek a köztársasági államformára, mert a munkásságban és a demokratikus elemekben olyan tartalékkal rendelkeztek, amely a régi rend bukása után átvette a politikai hatalmat. Nálunk Magyarországon azonban a kormányzás elemeit is alig ismerő doktrinértársaság kezébe került a hatalom. Károlyi Mihály és társai lefegyverezték a hadsereget, megadták magukat kegyelemre, nyitva hagyták az ország határát a beözönlő szomszédok előtt, majd a következő év márciusában a bolsevistáknak dobták prédául az országot.

A központi hatalmakat összeroppantotta a túlerő. Wilson elnök ígéretei, a híres 14 pont, amit az elnök először még 1918 január 8-án proklamált, majd némi változtatásokkal október elején újból közzétett, kétség-

kivül bomlasztólag hatottak különösen az Osztrák-magyar monarchiára. De a világháborúnak minden elfogulatlan kritikusa megállapította, hogy a központi hatalmak, főleg Németország teljesítménye szinte páratlan a világtörténelemben.

A BÉKE. A VILÁGHÁBORÚ EREDMÉNYEI

A központi hatalmakkal a több mint négy évig tartó véres zivatarban minden erő tartalék kiapadt. A fegyverszünet abban a pillanatban következett be, amidőn minden további ellenállás céltalannak látszott. A győzők ezt éreztették is. Már a fegyverszüneti feltételek kegyetlenek voltak; ki kellett szolgáltatnia Németországnak minden hadianyagát, át kellett engedni rengeteg vasúti kocsit, s egyéb szállító eszközt, elvették tőle hadi és kereskedelmi flottáját.

A békekonferencia 1919 január közepén kezdődött meg Párizsban, ahol 27 háborús hatalom jelent meg, köztük 4 ázsiai és 12 amerikai. Az öt győztes állam megbízottai alkották az úgynevezett legfőbb tanácsot. Az Egyesült Államok képviselőjében maga Wilson elnök jött át az Océánon, hogy megteremtse a korhadtt, vén Európában azt az új világrendet, melyet ő csendes dolgozószobájában elgondolt. Legfőbb célja volt Wilsonnak megalkotni a Népszövetséget, mert ebben öltött volna testet az ő híres 14 pontja, a kontinens pacifistáinak reménye. Az elnöknek kétségkívül becsületes szándékai voltak, de nem ismerte Európát, odahaza pedig nem támogatta őt az Egyesült Államok legfőbb politikai szerve a szenátus. Szép, emberséges, mérsékelt elveiről Clemenceau és Lloyd George hallani sem akartak, s az elnök úgy távozott félesztendő múltva a békekonferenciáról füstbe ment terveivel, mint egy lefőzött szánalmas figura.

A rettentő bosszú és megtorlás szelleme uralkodott

a béketárgyalásokon. Száz esztendővel azelőtt a felelőtlen uralkodók felelőtlen diplomatái sokkal emberségebbeknek mutatkoztak; ők meghívták a legyőzött Franciaországot is a tárgyaló asztalhoz. Párizsban a demokratikus országok felelős államférfiai mintha csak a tömegek vad indulatait képviselték volna, nem ismeretek sem kiméletet sem pedig mértéket. A legyőzötteket meg sem hívták tárgyaló asztalhoz, meghallgatásuk nélkül ítélték fölöttük, s amikor az ítéletet írásba foglalták, megidéztek őket vádlottak módjára.

Május 7.-ére elkészült a Németországra kiszabott békeszerződés. Amióta Európa a keresztény kultúra hordozója lett, győzők még nem diktáltak rá békét a legyőzöttekre ilyen embertelenül. Méltán neveztek el a Párizs környéki békét karthagói békének. Tönkretenni Németországot gazdaságilag, kizárni a világpiacon, termelő, főleg forgalmi eszközeitől megfosztani, a jóvátételnek elkeresztelt hadisarccal legalább félszázadra tönkre tenni — ez volt a versaillesi szerződés célja. A Német birodalom elvesztette összes gyarmatait, összes hajóit. Lefoglaltak minden magánvagyonát, mely a győztes államok valamelyikének területén található volt. A birodalmat ezenkívül nagy területi veszteségek is érték. Elvesztette Elzász, Lotharingiát, nagy területeket kapcsoltak el tőle keleten Lengyelország javára, át kellett engedni bizonyos területeket Csehország számára, úgy hogy összesen 131 ezer négyszögkilométer terület veszteség érte. Ehhez járult még az óriási, pontosan meg nem állapított, a körülbelül másfél száz milliárd arany-márkát kitevő jóvátételi szolgáltatás, melynek végző összegét és fizetésének módozatait nemrég szabályozta a Young-féle tervezet.

Ugyanebben a szellemben, a megtorlás indulatától vezettetve, rendezték a győzők a Középeurópát is, minden történelmi tradíció, közgazdasági, geofizikai s egyéb szempont félrehabilitásával. Meg kell büntetni Német-

ország szövetségeseit, itt ez volt az irányelv. Középeurópát azok szerint a nem újkeletű tervek szerint rendezték, amelyeket a vérgőzös szláv propaganda hirdetett már a világháború előtt. 1919 szeptember 10.-én aláírták Ausztriával a saint-germaini békét s a Habsburg-birodalom Lajtán-túli részét a nemzetiségi elv szerint szétdarabolták, felosztva azt Lengyelország, Csehország, Jugoszlávia, Románia és Olaszország között, úgy, hogy az országból 84 ezer négyszögkilométer maradt meg, vagy hatmillió lakóssal. A nemzetiségi elvet hangoztatták, de ők maguk lábbal taposták, mert tisztán az új államok határt nem ismerő hatalmi igényei szerint ajánlékoztak oda németeket Olaszországnak és Csehországnak, és vagy két és fél millió magyart a három utódállamnak. Az azóta nyilvánosságra került aktákból kiderült, hogy a békeszerződések készítői Közép-Európa etnográfiai és geográfiai viszonyait nem is ismerték. Tudatlanul, hebehurgyán terelték a népeket új országok határai közé, megkérdésük nélkül.

Magyarországot valóságos prédával dobták oda a román és szláv hatalmi törekvéseknek. A trianoni békeszerződésben területének kétharmadát, lakosságának több mint 50 százalékát veszítette. A békebizottság, amely avatatlanul, az európai, főleg a középeurópai viszonyok kellő ismerete nélkül fogott Európa rendezéséhez, egy csomó új államot is hozott létre. Helyreállította a történelmi Lengyelországot, visszaadta a lengyelégnek az 1772 előtti határait; a balti tartományokat elvették Oroszországtól és három új államot: Litvániát, Lettországot és Észtországot alakították belőle; Finnország, melyet a cárizmus a 19. század elején kebelezett be, önálló állam lett. Csehországból, amelynek önálló állami léte elvész a történelem homályában, és tartományi létét 1618-ban elvesztette, önálló államot alakítottak. A csehek megkaptak mindent, amit Masaryk- és Beneš-féle propaganda követelt. Odajándékozták nekik az

egész magyar felvidéket a Ruténfölddel együtt, sőt még Németországból is kaptak kisebb területet. Romániából, az alig négy évtizedes államból Beszarábia, Erdély, a Bánát hozzákapcsolásával nagy országot alakítottak. Az új délszláv állam nagyobb lett mint azt a legvérmesebb nagyszerb álmodozók remélték: a szerbek megkapták a régi Vajdaságot a Bácskával, a baranyai háromszöggel, Horvátországgal, Krajnával, a vend földdel, Dalmáciával, Bosznia-Hercegovinával, Macedóniával együtt. Bulgáriát a neuillyi szerződésben megcsonkították, Törökországtól a sevresi szerződésben csaknem összes európai területét elvették.

A békekonferencia a gyarmatok kérdését is rendezte. A kisázsiai török birodalom nagy részét feldarabolták, Hedzsászból önálló arab királyság lett, Mezopotámiát az angolok kapták, a mosuli petróleummezőkkel együtt, Szíriát Franciaországnak juttatták, Palesztinából Balfour javaslatára zsidó állam lett angol felügyelet alatt. A versaillesi szerződés értelmében Németországnak összes gyarmatairól le kellett mondania, Anglia, Franciaország és Belgium javára. A békeszerződések ezenkívül még fontos katonai rendelkezéseket tartalmaznak, amennyiben a legyőzötteket katonai ellenőrzésnek vetették alá s pontosan megszabták mindegyiknél, mekkora hadsereget tarthat fegyverben.

A békekonferencia legnagyobb alkotása kétségtelven a Népszövetség, de ebből egészen más lett, mint Leon Bourgeois vagy Wilson gondolták. Két ellentétes véleményt hallunk róla. A realpolitikások lebecsülik, azt mondván, hogy álmodozók gyülekezete, az érte lelkesülők már ma is jól bevált, türethetően működő intézménynek tekintik. A Népszövetség fejlődésre képes intézmény, és a nemzetközi igazságtalanság és a békeszerződések okozta bajok kiküszöbölése után jól funkcionáló intézménnyé válhat, ma azonban még tökéletlen, ma még nem egyéb, mint a győztesek akaratának végrehajtója.

A világháború legnagyobb eredménye, hogy a régi nagyhatalmi rendszer felbomlott. Ausztria-Magyarország, Németország, Oroszország mint nagyhatalmak megszűntek, a régi kettős hatalmi csoport helyébe a „szövetkezett és társult főhatalmak” léptek, amint a győztesek szövetségét nevezik. Őket támogatja az úgynevezett kisentente, a három utódállam szövetsége, a Benes cseh külügyminiszter kezdeményezésére 1920-ban létrejött koalíció.

Megoldotta-e a világháború Európa problémáit? Erre a kérdésre a leghatározottabb nemmel felelnek az elmúlt tíz esztendő tapasztalatai. A győzők legtöbbet hangoztatott frázisa volt a nemzetiségi kérdés radikális megoldása, de hogyan oldották meg? Új nemzetiségi államokat teremtettek, teremtettek egy csomó új Elzászt Lengyelország és az utódállamok területén, Magyarország esztelen szétdarabolásával pedig áthozták a Balkánt a Száván és a Kárpátok vonalán. A világháború politikai következménye az állandó feszültség, amit sem a Népszövetség gyenge befolyása, sem a kisebbségi törvények nem enyhítenek. Gazdasági következménye az, hogy Európa elvesztette régi gazdasági uralmát és a földkerekség gazdasági súlypontja áttevődött Amerikába. A világháború következménye még a kormányzati rendszerek krízise. Oroszországban a cárizmust a bolsevizmus váltotta fel, új abszolutisztikus rendszer más színben. Németországban a demokratikus köztársaság megszilárdultnak látszik. Olaszországban a bolsevista kísérlet Mussolini fascizmusát provokálta s úgy látszik, hogy a viszonyoknak, az olasz politikai geniusznak ez a terméke felel meg legjobban. Magyarországon a két elvetélt forradalom után a régi politikai rendszer tért vissza némileg módosult formában.

Az új Európának a béke és a leszerelés legfőbb kérdése. A fegyverszünet óta az oroszországi ellenforradalmi kísérleteken kívül két nagyobb fegyveres mérkőzés

zajlott le, az 1920-iki orosz-lengyel háború és a törököknek a görögökön Musztafa Kemál vezérlete alatt kivívott győzelme, melynek eredménye a lausannei béke lett (1923). Kétségtelen, hogy a bosszúnak, a megtorlásnak szelleme kezd elhalványulni. Az igazi béke megvalósításáért tett lépések közül a legnagyobb jelentőségű az 1925 szeptemberében létrejött locarnoí egyezmény, Briand francia és Stresemann német külügyminiszternek együttes műve. Az egyezményben Németország nyugati határait véglegesen ismeri el, s a szerződő felek meg egyeznek abban, hogy döntőbírótság elé terjesztenek minden esetleg felmerülő konfliktust. A Kellog-Briand paktumot, amely elítéli a háborút mint a nemzetközi viszályok elintézésének eszközt, 1928 augusztus 27-ikén tizenöt állam írta alá.

A westpháliai békekötés óta Európa minden új évszázadban átélt egy-egy világháborút, mindegyik világháború nagy hatalmi eltolódásokkal járt, valamennyit békekonferencia és az államok egymáshoz való viszonyának új elrendezése követte. Az utrechti béke után (1714) legyengült Franciaország, megerősödött Ausztria, gyarapodott Anglia gyarmatbirodalma. A bécsi kongresszus után (1815) helyreállott egy időre a Napoleon által megzavart európai államrend. A győzők a legyőzöttekkel rendesen megfizették a háború költségeit, de nem bizonyult egyetlen békealkotás sem állandónak, szilárdnak, tartósnak. A békék nem lehetnek jók, nem biztosíthatnak állandóságot, mert ugyanaz a szenvedély hozta őket létre, mely a háborút előidézte, és táplálta. Láttuk, hogyan borult fel nem is olyan nagy idő alatt a bécsi kongresszus Európája. A mai Európa, melyet a párisi békék teremtettek meg, ugyanennek a vastörvénynek van alárendelve. 2

A XIX. ÉS XX. SZÁZAD LEGFONTOSABB ESEMÉNYEI

- 1815 A bécsi kongresszus rendezte Európát. Napoleon viszatér Elba szigetéről. A waterlooi csata.
- 1821 A spanyol forradalom. A görög szabadságharc kitörése.
- 1824 Károly trónralépése Franciaországban.
- 1825 Az első vasút.
- 1830 A júliusi forradalom Párisban. Belgium elszakad Hollandiától. Olasz felkelések Modenában és Pármában. A lengyel forradalom. A hambachi népünnepély.
- 1832 A választójog reformja Angolországban.
- 1838 Angolországban megalakul a gabonavámellenes liga és megkezdődik a chartista mozgalom.
- 1846 Angliában eltörlik a gabonavámokat.
- 1848 Forradalom Franciaországban, Bécsben, Német- és Olaszországban. A magyar szabadságharc.
- 1850 A frankfurti parlament újból megnyílik.
- 1850 III. Napoleon Franciaország császára.
- 1859 Osztrák-francia háború. Fegyverszünet Villafrancában.
- 1861 I. Vilmos porosz király.
- 1861-65 Polgárháború Amerikában
- 1862 Bismarck porosz miniszterelnök.
- 1854-56 A krími háború.
- 1865 A gasteini szerződés Ausztria és Poroszország között (Schleswig-Holstein).
- 1866 Porsz-osztrák háború (Königgrätz-Sadova).
- 1867 Osztrák-magyar kiegyezés.
- 1870 Porsz-francia háború.
- 1871 A frankfurti béke.
- 1875 Az új francia alkotmány.
- 1877 Orosz-török háború. A san-stephanoi béke.
- 1878 A berlini kongresszus.
- 1879 Osztrák-magyar-német szövetség.
- 1882 Hármass szövetség.
- 1888 II. Vilmos.

- 1889 Bismarck bukása.
- 1897 Görög-török háború.
- 1898 Spanyol-Amerikai háború.
- 1899 Angol-búr háború.
- 1901 VII. Edward.
- 1904 Entente cordiale Franciaország és Anglia között.
- 1904-05 Orosz-japán háború. Az orosz forradalom.
- 1906 Algécirasi konferencia.
- 1908 Bosznia és Hercegovina annexiója.
- 1912 A Balkán-háború.
- 1914 A világháború kitörése.
- 1917 Orosz forradalom.
- 1918 A fegyverszünet.
- 1919-20 A Páris környéki békék.
- 1920 Lengyel-orosz háború.
- 1923 Lausannei béke Törökországgal.
- 1924 Dawes-terv.
- 1925 Locarnoi egyezmény.
- 1928 Kellog-Briand-paktum.
- 1930 Young-terv. A hágai és párisi jóvátételi konferencia.

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	3
A bécsi kongresszustól a frankfurti békéig	7
A bécsi kongresszus és a Szent Szövetség	7
A forradalmak kora	14
III. Napoleon korzaka	26
Az imperializmus kora	30
Bismarck uralma	30
Az államezövétségek kialakulása	39
A világháború előzményei. A világháború	50
Az előzmények	50
A világháború lefolyása	63
A béke. A világháború eredményei	72
A XIX. és XX. század legfontosabb eseményei	78

NYEG ERRE A VÁLASZ-LEVELEZŐLAPRA — TÖLTSE KI, ADJA POSTÁRA

Írta meggyerte tetzését
további kötetet megze-

Társaság kiadásában
nyu borítékán hirdett
tránt érdeklődik.

gyor Szemle még isme-
rőkör is,

is, sorozatunkban vala-
tt fel, — szóval:

e, tanácsa, közlése van:
nekünk, vagy rendes
ik ezt a levelezőlapot,
t sem kell fizetni.

Ez a kiadvány
belföldre közönsé-
gesként bérmenté-
sítés nélkül is fel-
adható
Az esedékes díja-
kat kézbesítéskor
címlizet irteti.

OZLETI
VÁLASZ-LEVELEZŐLAP

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁGNAK

BUDAPEST, VI
VILMOS CSÁSZÁR ÚT 3

6

2017.4.13.
NKE EKK KTK Kari Könyvtár

muzealis *00071114* Fortécler

Faint, illegible text on the right page, possibly bleed-through from the reverse side.

MINDEN IZÉBEN ÚJ

gondolatot valósít meg az a kis könyvtár, melyet a Magyar Szemle Társaság bocsát közre

magyar szemle KINCSESTÁRA

Kitűnően bevált angol könyvkiadói ötletet ültet át magyar talajra s ezzel a magyar könyvkiadásnak új utat mutat

- ÚJ A 'KINCSESTAR' SZELLEME: a sorozat az ismeretek minden ágából rövid, ismeretterjesztő áttekintéseket nyújt, de nem száraz tankönyvet, vezérfonalat vagy alacsony rendű népszerűsítést. A legműveltebb ember is tanulsággal olvashatja e kitűnő szakemberek tollából eredő és népszerű gondolatkelő, bevezetéseket
- ÚJ A 'KINCSESTAR' TERVE ÉS SZERKEZETE: minden tudomány- és ismeretágra kiterjed, — önálló köteteket ad, de a kötetek összessége idővel zárt enciklopédiát fog alkotni. A művelt magyar ember házából éppoly kevésbé fog hiányozhatni, mint a jó lexikon. Gyűjtők fogják megkönnyíteni a kis kötetek csoportosítását és védelmét
- ÚJ A 'KINCSESTAR' FORMAI, TIPOGRAFIAI ÉS KERESKEDELMI tekintetből. Gyönyörű amerikai betűk („Old Kenntonian”); nemes angliai gyártású puhelykönyvű papíros, Jaschik Almos rajzolta kartonboríték, zsebforma, mely utazáson, villamoson, mindenfelé megkönnyíti az olvasást. És végül az ár: füzetenként 1 P (kartonkötésben; vászonkötésben 1.60 P), melyből a M. Sz. B. Sz. tagjai még 25% kedvezményt kapnak

SZEKFŰ GYULA BETHLEN GÁBOR

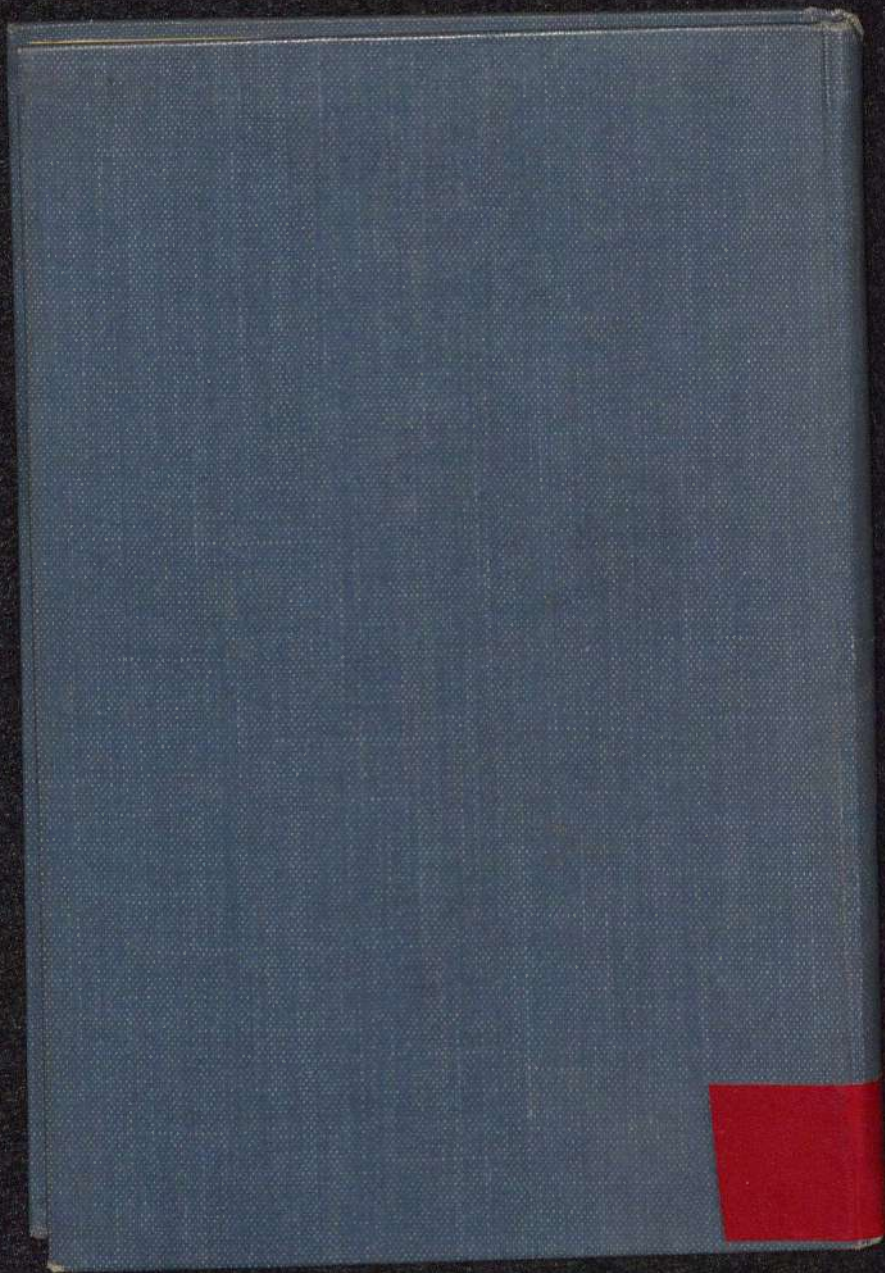
„Ez a könyv az, melyről legtöbbet beszélnek”. Ára angol papíron, angol egézszevásban, tokkal 12.80 P. Néhány amatőrpéldánya is kapható még 48 P-s áron

WEIS ISTVÁN A MAI MAGYAR TÁRSADALOM

Csonkaországunk első részletes társadalomleírása. Alapos tanulmány, élvezetes olvasmány. Ára angol papíron, angol egézszevásban 10 P

A MAGYAR SZEMLE BARÁTAI SZÖVETSÉGE tagjainak évi 16 P tagdíj ellenében ingyen küldi meg az ország vezető, nagy havi folyóiratát, a gróf Bethlen István és Szekfű Gyula szerkesztésében megjelenő Magyar Szemlét. A fenti könyvek s a Kincsestar bolti árából tagjainak 25% kedvezményt nyújt

A MAGYAR SZEMLE
KINCSESTÁRA, 18. SZ.

•
AZ
UTOLSÓ SZÁZ ÉV
TÖRTÉNETE

IRTA
BALLA ANTAL

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG